

EDGAR SUKIENNIK*

Muzeum Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego w Warszawie

KSIĘGOZBIÓR KLASZTORU PAULINÓW W OPOROWIE WEDŁUG KATALOGÓW BIBLIOTECZNYCH Z XVIII WIEKU

W 1955 r. badacz kolekcji wrocławskiego Ossolineum, Zdzisław Staniszewski, zwrócił uwagę na potrzebę badania księgozbiorów rozproszonych w oparciu o zachowane inwentarze biblioteczne. Mogą one dostarczyć niezbędnych informacji o zbiorach, które stanowiły niegdyś zasoby biblioteczne różnych instytucji lub osób prywatnych, a teraz znajdują się poza możliwością bezpośredniego dotarcia do nich. Historyk pisał wówczas: „W przypadku, gdy nie da się już zrekonstruować danego zespołu książkowego, notatki z zachowanego inwentarza mogą stać się informatorem o pierwszorzędnej wartości, pod tym [...] warunkiem, że będą zawierały dostateczną ilość danych bibliograficznych”¹. Podczas ubiegłorocznej kwerendy w Archiwum Jasnej Góry w klasztorze częstochowskim natrafiłem na 13 inwentarzy bibliotecznych z klasztoru paulinów pw. św. Marcina w Oporowie, które stanowią część fascykułu akt gospodarczych i personalnych konwentu oporowskiego, opatrzonego sygnaturą archiwalną AJG 1632. Analiza przydatności tego rodzaju źródeł historycznych w konfrontacji z literaturą przedmiotu potwierdziła, że zachowane inwentarze pozwalają na przynajmniej fragmentaryczne odtworzenie zasobu księżnicy klasztornej tym bardziej, że pozostają podstawowymi źródłami do dziejów dawnej biblioteki. Klasztor św. Marcina należy bowiem do tych miejsc na kościelnej mapie Polski, które zostały dotknięte przez wielką kasatę zakonów w Królestwie Polskim w 1819 r., a pieczołowicie rozwijana biblioteka podzieliła los pozostałych księżnic klasztornych, które utraciły na zawsze swoje zbiory. W tej sytuacji badaczowi przystępującemu do analizy dawnego księgozbioru oporowskiego pozostają owe *Catalogi librorum*, które, mimo iż dalekie są od dokładności w sporządzaniu rejestrów, umożliwiają jednak rozpoznanie wszystkich kategorii tematycznych piśmiennictwa, autorów istniejących publikacji oraz zakresu podejmowanych przez nich zagadnień, oraz formatów książek pod warunkiem, że były one skrupulatnie rejestrowane. To wreszcie szansa na odtworzenie życia umysłowego miejscowych zakonników, którzy musieli dysponować księżnicą, gdyż tego wymagała od nich reguła św. Augustyna i konstytucje zakonu.

* Dr Edgar Sukiennik, ur. 1 VI 1985 w Warszawie, doktor nauk humanistycznych. W 2009 r. ukończył jednolite studia magisterskie na kierunku historia, a w 2015 r. uzyskał stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie historii na UKSW. W obszarze jego zainteresowań naukowych znajdują się: historia średniowieczna powszechna, Polski i Kościoła, dzieje zakonu paulinów i historia regionalna (Mazowsze, Śląsk, ziemie dawnego woj. łęczyckiego).

¹ Cyt. za: Z. Staniszewski, *Inwentarze biblioteczne wieku XVII i XVIII w rękopisach Ossolineum*, „Ze skarbcza kultury”, 1955, z. 1, s. 192.

Inwentarze biblioteczne pozostają podstawowym, ale nie jedynym źródłem do dziejów księgozbioru oporowskich paulinów. Rolę pomocniczą pełni tutaj skromny zasób druków pochodzących z klasztoru św. Marcina, które po kasacie konwentu przewiezione zostały przez Samuela Bogumiła Lindego do Biblioteki Głównej w Warszawie, a dziś tworzą część zasobu Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Mowa o 47 pozycjach książkowych, które przechowywane są w zakładzie starych druków stołecznej księżnicy i pozostają obok katalogów jasnogórskich niemymi świadkami funkcjonowania biblioteki klasztornej do 1819 roku. Druki są skatalogowane i opatrzone odpowiednimi sygnaturami². Wprawdzie stanowią one znikomą część dawnego wyposażenia biblioteki paulinów, ale przekazują interesujące informacje o kształtowaniu jej zasobu oraz o korzystających z niego zakonnikach. Dają również możliwość zidentyfikowania ośrodków wydawniczych, dzięki którym poszczególne woluminy zaistniały na rynku księgarskim. Trzeba jednak stanowczo powiedzieć, że nie wszystkie druki znajdują zastosowanie na kartach niniejszego artykułu, gdyż część z nich trafiła do księgozbioru oporowskiego w późniejszych latach, dlatego nie zostały one ujęte w inwentarzach z okresu 1711-1753.

Połączenie informacji o zawartości inwentarzy z zachowaną częścią druków oporowskich skłoniło piszącego do podjęcia krótkiego studium nad dziejami dawnej biblioteki paulińskiej w Oporowie, która dotychczas nie była przedmiotem odrębnych badań historycznych. Jedynie o. Dariusz Cichor wspomniał o niej na łamach artykułu poświęconego zakonnikom oporowskim w XVIII wieku. Jego ustalenia ograniczyły się do zauważenia kilku inwentarzy bibliotecznych i określenia działów tematycznych, jednak bez analizy treści księgozbioru³. Pozostali historycy miasta, parafii i klasztoru nie zagłębiali się w tytułowe zagadnienia, skupiając się raczej na problematyce funkcjonowania konwentu pod patronatem możnego rodu Oporowskich h. Sulima⁴ oraz Sołłohubów h. Prawdzic⁵, nie pomijając mecenatu artystycznego w kościele św. Marcina⁶, obsady duszpasterskiej parafii⁷ i jej życia liturgicznego⁸. W wachlarzu prac obejmujących tematykę oporowską znalazły się również opracowania tematu świątobliwego Stanisława z Oporowa, który stał się chlubą i ozdobą zakonu pustelniczego⁹. Zachowane inwentarze XVIII-wieczne w zestawieniu ze

² W tym miejscu autor pragnie podziękować pani Halinie Mieczkowskiej wraz z zespołem pracowników Zakładu Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, którzy udostępnili druki proveniencji oporowskiej i udzieliли przydatnych wskazówek odnośnie ich wykorzystania w badaniach historycznych.

³ Zob. D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów w XVIII w.*, w: *Oporów. Stan badań II. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia Konwentu Ojców Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora Prymasa Władysława Oporowskiego*, red. G. Kin-Rzymkowska et al., Oporów 2008, s. 178-180.

⁴ T. Pietras, *Wojewoda łęczycki Piotr z Oporowa jako polityk, gospodarz i fundator klasztoru oo. Paulinów w Oporowie*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 29-56.

⁵ H. Żerek-Kleszcz, *Majętność oporowska i Sołłohubowie w XVIII wieku*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 135-148.

⁶ G. Kin-Rzymkowska, *Gotyckie założenie kościoła i klasztoru ojców paulinów w Oporowie*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 95-132.

⁷ J. H. Zbudniewek, *Paulini oporowscy na przełomie XV i XVI stulecia*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 63-94.

⁸ E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne kościoła św. Marcina w Oporowie w świetle inwentarzy sprzętów kościelnych z lat 1717-1819*, „Liturgia Sacra”, 23/2017, nr 49, s. 111-136.

⁹ J. Zbudniewek, *Stanisław z Oporowa zwany błogosławionym*, w: *Polscy Święci*, red. J. R. Bar, t. 5, Warszawa 1985, s. 32-60; tenże, *Stanisław z Oporowa, prowincjał paulinów*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 42, z. 1, Kraków 2003-2004, s. 65-67.

starymi drukami przechowywanymi w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie dostarczają materiału źródłowego, który daje nadzieję na pokazanie biblioteki oporowskiej w latach podnoszenia się klasztoru z kryzysu na początku XVIII wieku. Był to czas powiększania skromnej ksiąźnicy, która miała odpowiedzieć na podstawowe zapotrzebowanie religijne i intelektualne użytkowników obleczonych w białe habitę.

1. Zarys dziejów księgozbioru oporowskich paulinów do 1819 r.

Klasztor paulinów w Oporowie powstał w 1453 r. jako fundacja dwóch braci z możliwego rodu Oporowskich: Piotra – wojewody łęczyckiego i Władysława – arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski, którzy byli właścicielami rozległego kompleksu dóbr z ośrodkiem w Oporowie. Był to ósmy klasztor pauliński w Rzeczypospolitej¹⁰. Placówka nie powstała na tzw. surowym korzeniu, lecz zaistniała dzięki przekształceniu istniejącej tu wcześniej parafii św. Marcina w ośrodek życia zakonnego¹¹. Biblioteka konwentualna utworzona została zapewne niedługo po założeniu klasztoru, gdyż taki był wymóg reguły św. Augustyna, która kładła nacisk na zorganizowanie księgozbiorów i sprawowanie pieczy nad nimi. Oprócz niej ważną rolę w założeniu biblioteki odegrał swoisty trend średniowieczny w myśl powiedzenia: *Clastrum sine armario quasi castrum sine armamentario*, które odzwierciedlało rolę książki w egzystencji ówczesnych klasztorów¹². Dzięki bibliotekom i studiom domowym konwenty zakonne stawały się prawdziwymi ośrodkami życia umysłowego, które dały Kościołowi ludzi mądrych, świątłych i uczonych. Nie sposób pominąć tutaj również znaczenia kulturowego klasztorów, które, kryjąc w swych murach nierzadko prawdziwe cymelia, stały się instytucjami ochraniającymi dobra kultury¹³.

Pierwsza wzmianka o funkcjonowaniu biblioteki oporowskiej pochodzi z 25 IV 1483 r., kiedy biskup kujawski Andrzej Oporowski zapisał w testamencie klasztorowi 200 grzywien na ukończenie kaplicy, złoty pektorał, dwie kapy aksamitne oraz wszystkie książki, które trzeba było wykupić z zastawu w płockiej kapitule katedralnej¹⁴. Nie wiadomo, jakie to były książki i jaka była ich liczba. Nie ulega natomiast wątpliwości, że darowizna biskupa spokrewnionego z fundatorami klasztoru stanowiła ważny etap w uformowaniu biblioteki.

Funkcjonowanie ksiąźnicy w dwóch kolejnych stuleciach umyka współczesnym badaczom z powodu braku wystarczających źródeł historycznych. O istnieniu księgozbioru można jedynie wyrokować na podstawie działalności samego konwentu i zainteresowań naukowych niektórych jego członków. Przede wszystkim należy pamiętać, że biblioteka klasztoru oporowskiego nigdy nie rozrosła się do dużych rozmiarów. Miejscowi paulini tworzyli bowiem

¹⁰ Wezniej powstały konwenty na Jasnej Górze (1382), w Mochowie k. Głógówka (1388), Wieluniu (1388/9), Wieruszowie (1401), Beszowej (1421), Brdowie (1437), Pińczowie (1449); zob. J. Wiesiołowski, *Fundacje paulińskie XIV i XV wieku na tle ruchu fundacyjnego klasztorów w Polsce*, „Studia Claromontana”, 6/1985, s. 149-154.

¹¹ Zob. G. Kin-Rzymkowska, *Gotyckie założenie kościoła i klasztoru Ojców Paulinów w Oporowie*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 96-105; T. Pietras, *Oporowscy herbu Sulima: kariera rodziny możnowładczej w późnośredniowiecznej Polsce*, Łódź 2013, s. 29-30.

¹² J. Kiwilszo, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku* [nadbitka z *Rocznika BN*, t. 23-24], Warszawa 1991, s. 229-254.

¹³ Zob. A. Fluda-Krokos, „*Catalogus librorum*” – biblioteka karmelitów bosych w Krakowie w świetle rękopiśmiennego katalogu z roku 1702, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 103/2015, s. 61-73.

¹⁴ *Acta capitulorum necnon iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 3, cz. 1, Kraków 1908, s. 317; H. Kowalska, *Oporowski Andrzej h. Sulima*, w: PSB, t. 24, Kraków 1979, s. 132-134.

małą i niezbyt zamożną wspólnotę, która często borykała się z problemami finansowymi. Można przyjąć, że biblioteka wyposażona była jedynie w podstawowe książki, które służyły kształtowaniu codziennej pracy duszpasterskiej, prowadzeniu życia umysłowego i praktykowaniu pobożności. Trudno porównywać ją z okazałymi księgozbiorami Jasnej Góry i Skalki czy nawet małomiasteczkowego Pińczowa, gdzie powstały okazałe i zasobne kolekcje.

Biblioteka najczęściej potrzebna była kaznodziejom, którzy mieli obowiązek wygłaszania kazań w niedziele i święta, co wymagało permanentnego pogłębiania wiedzy religijnej poprzez lekturę dzieł teologicznych, filozoficznych, historycznych oraz żywotów świętych. Powyższe zalecenia wynikały przede wszystkim z postanowień Soboru Trydenckiego, który położył duży nacisk na kaznodziejstwo, aby odpowiednio przygotowani homileci nauczali wiernych prawd wiary i zdrowej pobożności. W zakonie paulinów starano się dobrze dobierać i formować kaznodziejów, aby mogli sprostać powierzonym im zadaniom¹⁵. Jednakże nie byli oni jedynymi użytkownikami biblioteki, gdyż ze względu na zobowiązania płynące z formacji duchowej i intelektualnej do książek zaglądali także pozostali zakonnicy, o ile mieli na to zgodę przełożonych. W XVI- i XVII-wiecznych dziejach Oporowa przez mury klasztorne przewinęło się kilku paulinów, których życiorysy zdają się świadczyć o szczególnym zamiłowaniu do książek. Trzeba tutaj dostrzec o. Szymona Mieleckiego, przeora konwentu w 1593 r., który w zakonie pustelnicznym okazał się wytrawnym kopistą. W jego dorobku znalazło się kilka renesansowych kodeksów z okazałymi miniaturami, które trafiły do różnych bibliotek klasztornych. Spod jego ręki wyszły również uzupełnienia do trzech mszałów paulińskich oraz relacje o cudach za wstawiennictwem Matki Bożej Częstochowskiej¹⁶. Sympatią do książek pałał także o. Mikołaj Wręczycki, przeor klasztoru w latach 1647-1652, któremu przypisuje się skopiowanie traktatu teologicznego *Summa de sacramentis*. Duchowny był wychowankiem kaliskiego kolegium jezuitów i głosił kazania wśród protestantów na Śląsku. Miał zatem odpowiednie zaplecze intelektualne, w którym nieodzowną rolę odgrywała książka¹⁷. Z tamtego okresu znana jest twórczość o. Tadeusza Costerra. Zakonnik pracował w Oporowie jako kaznodzieja w latach 1675-1676, choć bardziej kojarzony jest z małym traktatem też teologicznych pt. *Rosae Palladiae e purpureo praesulis D. Stanislai Agro (...)*, który opublikował jeszcze przed przyjęciem święceń kapłańskich w 1670 roku¹⁸.

Najwięcej informacji o funkcjonowaniu biblioteki przekazują XVIII-wieczne akta konwentu w połączeniu z protokołami kapituł prowincjalnych i wizytacji klasztoru, nie pomijając książek proveniencji oporowskiej, które szczęśliwie zachowały się do obecnych czasów w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Z katalogów książek, które zaprezentowane zostaną w dalszej części pracy, pochodzą informacje o zasobach księżnicy, która w latach 1711-1753 liczyła od 175 do 345 pozycji. Wymieniają one książki z zakresu nauk teologicznych, filozoficznych, historycznych i wielu innych, które odsłaniają jakość kształcenia i rozwijania horyzontów intelektualnych zakonników w Oporowie.

¹⁵ G. Prus, *Polska prowincja paulinów w czasie panowania dynastii Wazów w Polsce (1587-1668)*, Częstochowa 2011, s. 78.

¹⁶ J. H. Zbudniewek, *Paulini oporowscy...*, s. 70-71.

¹⁷ G. Prus, *Polska prowincja paulinów...*, s. 98; E. Sukiennik, *Parafia p.w. św. Marcina w Oporowie w świetle akt metrykalnych z lat 1627-1795* (w druku).

¹⁸ G. Prus, *Polska prowincja paulinów...*, s. 255; J. Kracik, *Paulini XVI-XVIII wieku w krakowskich i częstochowskich wykazach święceń*, „Studia Claromontana”, 5/1984, s. 327.

Paulini pozyskiwali książki dzięki darowiznom, legatom testamentowym i zakupom, co nie było rzeczą wyjątkową, gdyż w taki sam sposób poszerzały swoje zasoby również inne wspólnoty zakonne¹⁹. Ważnym źródłem pozyskiwania książek były darowizny i spuścizny po zmarłych paulinach, którzy zapisywali swoje księgozbiory na użytek klasztoru. W ten sposób do biblioteki klasztornej trafiły pozycje należące wcześniej do ojców: Mikołaja Łącznego (H. Busenbaum, *Medulla Theologiae*, Antwerpia 1719), Justusa Czachurskiego (*Biblia Sacra*, cz. 1-2, Kolonia 1724), Alojzego Grzegorzewicza (B. Elbel, *Theologiae moralis*, 1735; A. Reiffenstuel, *Theologia moralis*, cz. 1-7, 1762 i wiele innych) czy też świątobliwego Walentego Matuszkiewicza (*Catechismus ex decreto Sacrosanti Concilii Tridentini*, Wenecja, b.d.w.)²⁰. Niektóre książki zawdzięczali paulini ofiarności dobrodziejów i patronów klasztoru z rodziny Sołohubów. Do takich należy zachowany do dziś łaciński traktat *Christus Deus-Homo* autorstwa Teofila Raynauda z 1652 roku. Książka początkowo była własnością wielmożnego Józefa Sołohuba, wojewody witebskiego, który przekazał ją w darze podnoszącemu się z biedy konwentowi paulinów²¹. Ofiarodawcą biblioteki był również bliżej nieznanymi ks. Joachim Groczkowski, który przekazał paulinom zbiór kazań hiszpańskiego dominikanina Diego Yanguasa w 1736 roku²².

Nie można zapomnieć o kilku paulinach, którzy wykazywali szczególną więź z książką. Chronologicznie na czoło wysuwa się przeor Hieronim Cieszkiewicz, który wprawdzie nie zdążył rozwinąć skrzydeł w Oporowie z powodu konieczności opuszczenia urzędu w 1724 r., ale w życiu zakonnym dał się poznać jako pisarz, który miał zacięcie historyka i teologa. Pozostawił po sobie niewielką książeczkę zatytułowaną *Excytarz Viatora Chrześcijańskiego*, którą zadedykował księżnej Elżbiecie Sieniawskiej. Jego dzieło stanowi świadectwo kultu Aniołów Stróżów, który rozwinął się jako swoiste novum w Kościele potrydenckim²³. Bezkonkurencyjnym bibliofilem wśród paulinów oporowskich był o. Alojzy Grzegorzewicz, długoletni przełożony (1743-1747) i zastępca przeora (1771-1786) w klasztorze św. Marcina²⁴. Zakonnik gromadził książki, które własnoręcznie podpisywał. Na kilkunastu zachowanych woluminach widnieją jego odręczne wpisy: *Ex Libris Fratris Aloysii Grzegorzewicz Ordinis S.P.P. Eremitae*. Na kartach tytułowych woluminów, które po jego śmierci w 1786 r. przeszły na własność biblioteki klasztornej, wprowadzano następującą adnotację: *Post fata piissime defuncti P. Aloysii Grzegorzewicz accessit ad Bibliothecam*. Możliwe, że o. Grzegorzewicz pozyskiwał książki od przychylnego paulinom Józefa Sołohuba, któremu służył pomocą jako nadworny kapelan i bliski współpracownik, bądź też nabywał je na rynku księgarskim dzięki funduszom, które pozyskiwał od Sołohuba albo od władz zakonu, bądź też nabywał we własnym zakresie. Pozycje włączone do zbiorów klasztoru św. Marcina opatrzone zostały odręcznymi znakami własności, które pełniły rolę exlibrisu: *Bibliotheca Monasterii*

¹⁹ Zob. J. Marszałska, *Darowizny, legaty testamentowe i inne sposoby nabywania ksiąg do biblioteki cystersów w Szczyrzcycu w okresie staropolskim*, ABMK, 103/2015, s. 179-190.

²⁰ BUW, Sd. 7.30.6.7c/1; Sd. 7.16.2.26/1; Sd. 7.32.5.20 c/1; Sd. 7.32.6.1/1; Sd. 13.13.7.12/1.

²¹ BUW, Sd. 7.31.1.8/3.

²² BUW, Sd. 5.2.13.65/1.

²³ J. Zbudniewek, *O Hieronim Cieszkiewicz (1672-1731). Człowiek trudnych i niedocenionych zadań*, w: *Ex voto. Studia dedykowane Ojcu Janowi Golonce OSPPE w 75. rocznicę urodzin i w 50. rocznicę święceń kapłańskich*, red. P. Mrozowski, J. Żmudziński, Jasna Góra 2012, s. 329-353; tenże, *Nieznany bibliografom Excytarz Viatora Chrześcijańskiego o Hieronima Cieszkiewicza dedykowany księżnej Elżbiecie Sieniawskiej*, „Studia Claromontana”, 30/2012, s. 306-308, 323-327.

²⁴ D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 188-192.

Oporoviensis albo *Hic liber est Bibliotheca Conventi Oporoviensis*²⁵. W gronie paulińskich ludzi księgi znalazł się też o. Gaudenty Walęcki, który zajmował urząd przeorski w latach 1797-1810. Zakonnik był twórcą dzieła zatytułowanego: *Theologia moralis ex autoribus approbatis per interrogatione et responsa collecta (...)*, które dedykował ks. Albertowi Przeździeckiemu, proboszczowi w Mnichu. Druk ukazał się w Oficynie Jasnogórskiej w 1798 roku²⁶.

Pomyślny rozwój klasztoru i jego biblioteki w 2 poł. XVIII w. zahamowany został przez kasatę placówki w 1819 roku. O samym akcie supresyjnym abpa Franciszka Skarbka Malczewskiego i jego procedurach wykonawczych w odniesieniu do konwentu św. Marcina powstało kilka interesujących opracowań²⁷. Nie zatrzymując się dłużej nad zagadnieniami znanymi z literatury przedmiotu, artykuł podejmie tematykę losu samego księgozbioru, który został rozproszony i nigdy nie powrócił na swoje miejsce. Już 9 VI 1819 r., a więc tuż przed rozpoczęciem czynności kasacyjnych przez komisarzy ówczesnego woj. mazowieckiego, przyjechał do Oporowa dyrektor Biblioteki Publicznej w Warszawie Samuel Bogumił Linde, który wybrał z biblioteki klasztornej 418 książek i wysłał do składnicy w Doboszkwie, by stamtąd przetransportować je Wisłą do Warszawy. Pozostałe woluminy zostały opieczętowane i przekazane do dyspozycji komisji wojewódzkiej. 15 czerwca komisarze zażądali od przeora Teodora Parowicza wpuszczenia do biblioteki i okazania inwentarza. Wobec braku takowego nakazali zamknąć księżnicę i odesłali klucze do komisji wojewódzkiej²⁸. Utrata przez paulinów pieczołowicie gromadzonego księgozbioru nie była przypadkiem odosobnionym. Taki los spotkał wszystkie placówki zakonne w Królestwie Polskim, które objęte zostały niefortunnym aktem supresyjnym²⁹. Zakon paulinów był pod tym względem wspólnotą szczególnie poszkodowaną, gdyż stracił siedem domów zakonnych (Beszowa, Brdów, Łęczeszycze, Oporów, Pińczów, Wielgomłyny i Warszawa), czyli połowę stanu posiadania. Łącznie ze skasowanych klasztorów paulińskich wybrano 3700 książek, które wysłano do Biblioteki Publicznej w Warszawie. Niektóre mogły trafić do nowo utworzonego Seminarium Głównego w Warszawie lub do prywatnych odbiorców, albo też zaginęły³⁰.

2. *Catalogi librorum klasztoru oporowskiego*

Od momentu kasaty klasztoru św. Marcina w 1819 r. należy mówić o jego bibliotece jako o księgozbiornym rozproszonym. Nieocenioną pomocą w odtworzeniu jej zasobu – dotąd praktycznie nie wykorzystaną w badaniach nad dziejami konwentu – okazują się inwentarze z lat 1711-1753, dzięki którym można poznać chociaż fragmenty utraconego wyposażenia księżnicy. To katalogi sporządzone przez samych zakonników, którzy zazwyczaj

²⁵ Zob. BUW, Sd. 13.12.4.21.1; Sd. 5.5.1.19/3; D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 190-191.

²⁶ H. Czerwień, *Druki Jasnogórskiej Oficyny w latach 1693-1863*, Coesfeld-Tuchów 2006, s. 278.

²⁷ Zagadnienie poruszone zostało przez R. Zmudę (*Kasata klasztoru ojców paulinów w Oporowie w 1819 r.*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 195-220) oraz zauważone przez A. Majewską-Rau i R. Rau (*Wyposażenie kościoła i klasztoru w Oporowie w I. poł. XIX w.*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 221-244).

²⁸ M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958, s. 37; R. Zmuda, *Kasata klasztoru...*, s. 216.

²⁹ F. T. Borowski, *Dekret kasacyjny z roku 1819 i jego wykonanie w stosunku do zakonów diecezji sandomierskiej*, „*Studia Sandomierskie*”, 18/2011, nr 1, s. 71.

³⁰ J. Łuniewski, *Supresja klasztorów paulińskich w prowincjach niemieckiej, austriackiej, węgierskiej i polskiej a jej wpływ na losy książek*, „*Studia Bibliologiczne*”, 20/2015, s. 251-254.

podejmowali się opisanie księgozbioru przed kapitułami prowincjalnymi na Jasnej Górze wraz ze sprawozdaniem z działalności konwentu. Przedmiotem troski zakonu była bowiem szeroko pojmowana kondycja materialna wszystkich klasztorów, co wymagało również zatroszczenia się o funkcjonowanie biblioteki, odpowiadającej potrzebom zakonników oraz ich pracy duszpasterskiej i umysłowej. Przygotowaniem spisu książek zajmowali się zazwyczaj zastępcy przeorów oraz kaznodzieje, a więc osoby najlepiej znające bibliotekę z racji nieustannego korzystania z jej zasobów. Wyposażenie biblioteki na ogół rejestrowane było równoległe ze spisami paramentów liturgicznych kościoła i zakrystii oraz pozostałych ruchomości zakonnych, toteż większość rejestrów książek opatrzona została tą samą datą co pozostałe spisy przeznaczone do rozpatrzenia na kapitule zakonnej.

W fascykule akt konwentu św. Marcina, zdeponowanym w Archiwum Jasnej Góry pod sygnaturą AJG 1632, natrafiono na 13 rękopiśmiennych inwentarzy, które pozostają nieocenionym źródłem do dziejów tutejszej księżnicy oraz świadectwem zainteresowań intelektualnych miejscowych paulinów. Pierwszym chronologicznie rejestrem jest łacińskojęzyczny *Catalogus Librorum Bibliothecae Conuentus Oporouiensis conscriptus (...) Anno Domini 1711 15 Octobris*. Jego autor – o. Rajmund Świtalski – był zastępcą przeora konwentu w latach 1711-1713, a wcześniej pracował tutaj jako kaznodzieja w latach 1702-1706, a więc znał dobrze tutejszy księgozbiór, z którego zapewne często korzystał i być może wyposażał go w nowe książki. Jego inwentarz liczy 5 stron i zawiera wykaz 175 woluminów. Próżno tam szukać informacji o zgrupowaniu książek w bloki tematyczne. Tytuły zapisane zostały alfabetycznie od A do Z. Autor nie miał sprecyzowanego kryterium przyporządkowania książki do konkretnej litery alfabetu. Niektóre kodeksy rozmieszczono w oparciu o nazwiska autorów, pozostałe pod kątem pierwszej litery tytułu dzieła. Przy niektórych pozycjach figurują wzmianki o formacie książek: folio, 24°, 12°, 8° lub 4°³¹.

W języku łacińskim utrzymana jest także treść drugiego rejestru księgozbioru oporowskiego z 16 V 1716 roku. Mowa o rękopisie zatytułowanym *Catalogus Librorum Conuentus Oporoviensis (...)*, który stanowi owoc wspólnego wysiłku o. Atanazego Jędrzejkowicza – kaznodziei oraz o. Bazylego Grzembosza – podprzeora³². To pierwszy inwentarz, w którym zastosowano podział książek na bloki tematyczne. Znajdują się w nim tytuły odnoszące się do Pisma Świętego i konkordancji biblijnych (*Libri biblicorum*), kazania polskich i zagranicznych homiletów (*Libri concionum*), twórczość ojców Kościoła (*Sancti Patres*), książki historyczne (*Libri historici*), książki świeckie (*Libri profani*), dzieła z zakresu duchowości (*Libri spirituales*), książki kościelne (*Libri ecclesiastici*), pisma scholastyczne (*Libri scholastici*) i rękopisy (*Libri manuscripti*). We wszystkich blokach tematycznych zgrupowano łącznie 199 tytułów³³.

Kolejny rejestr o krótkim tytule *Inventarium Bibliothec[ae]* posiada układ zbliżony do poprzedniego katalogu. Powstał 28 sierpnia 1717 r. jako część większego inwentarza wszystkich aparatów klasztornych i kościelnych (paramenty liturgiczne, biblioteka, wyposażenie pomieszczeń gospodarczych), znanego pod dłuższym tytułem: *Totum Inventarium Conuentus Oporoviensis Conscriptum Anno Domini 1717 d[ie] 28 Augusti*. Autor rejestru nie podpisał się.

³¹ AJG 1632, s. 109-113; AJG 4584, k. 51v-53v; D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 179.

³² Zakonnicy rozpoczęli posługiwanie w Oporowie w 1714 roku. Kaznodzieja Atanazy Jędrzejkowicz pełnił swój urząd do 1716 r., zaś o. Bazyl Grzembosz pozostał w randze podprzeora do 1719 r. (D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 169, przyp. 13 i 14).

³³ AJG 1632, s. 317-323.

Można jedynie przypuszczać, że był nim przeor Klemens Czekanowski, który pełnił ten urząd w latach 1717-1719, ewentualnie jego zastępca o. Bazyli Grzembosz – współtwórca poprzedniego katalogu, bądź też o. Arnolf Leżański, który w tamtym okresie pełnił obowiązki kaznodziei³⁴. Rejestr uwzględnia 194 pozycje, które przydzielone zostały do znanych już działów. Nowością jest umieszczenie w osobnym dziale książek niedawno pozyskanych przez klasztor. Autor katalogu wnikliwie przyjrzał się księgozbiorowi, podając m.in. liczbę woluminów kryjących się pod danym tytułem. Pewien niedosyt pozostawiają natomiast wzmianki o formatach książek, które pojawiają się zaledwie w kilkunastu przypadkach³⁵.

Czwarty zachowany inwentarz nosi nazwę *Catalogus Librorum Bibliothecae Conventus Oporoviensis*. Powstał 6 II 1721 r. jako owoc wnikliwej pracy podprzeora Arnolfa Leżańskiego i kaznodziei Placyda Ostrowskiego, do której zmobilizował ich przeor Wenanty Tokarski, znany z pieczołowitej troski o ruchomości kościelne i klasztorne³⁶. Warto przypomnieć, że obaj paulini sporządzili w tym samym roku rejestr paramentów liturgicznych kościoła św. Marcina, który tworzył komplet z katalogiem książek³⁷. Obszerny inwentarz liczy 16 stron nienumerowanych, na których rozpisano pozycje książkowe z podziałem na 14 działów. Do znanych już kategorii dołączyły nowe rubryki: filozofia, astronomia oraz medycyna. Całość zamykają własnoręczne podpisy ojców Leżańskiego i Ostrowskiego³⁸.

Piąty rejestr wyszedł spod ręki anonimowego paulina w 1728 r. w celu przedstawienia go na kapitule wyborczej zakonu w Częstochowie. Przypuszczalnie autorem albo przynajmniej inspiratorem tekstu mógł być przeor Tomasz Łyniewski, który opiekował się wyposażeniem kościoła i klasztoru z niemalą atencją³⁹. Tekst w języku łacińskim obejmuje 8 stron i rozpoczyna się od słów: *Inventarium Bibliothec[ae] Conventus Oporoviensis Ordinis S[ancti] Patri Primi Eremitae Conscriptum Pro Capitulo Electivo Provinciali Anno Domini 1728*. Jest to jeden z najbardziej szczegółowych rejestrów, w którym, oprócz starannego opisanie 259 pozycji, wyszczególniono formaty większości druków oraz liczbę woluminów kryjących się pod danym tytułem. Wpisujący zastosował tradycyjny podział książek na działy, ale dodał też nowe: patrystykę, teologię spekulatywną, teologię moralną, panegiryki oraz *miscellanea*, do której przyporządkował tytuły niezakwalifikowane do żadnego z działów⁴⁰.

8 XI 1729 r. podprzeor Wincenty Płosiński i kaznodzieja Symforian Wilim opracowali *Catalogus Librorum Bibliothecae Conventus Oporoviensis* (...), który powstał w związku z koniecznością złożenia sprawozdania z działalności klasztoru na kapitule prowincjalnej⁴¹. Rejestr liczy 7 stron, na których widnieje aż 16 kategorii tematycznych, co jest liczbą rekor-

³⁴ Zob. E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne...*, s. 113.

³⁵ AJG 1632, s. 132-134.

³⁶ Zakonnicy Arnolf Leżański i Placyd Ostrowski posługiwali w parafii oporowskiej w latach 1719-1721, zaś o. Wenanty Tokarski przebywał tu w latach 1719-1722 (zob. D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 169, przyp. 11, 13 i 14).

³⁷ E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne...*, s. 113-114.

³⁸ AJG 1632, s. 333-352.

³⁹ D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 179, przyp. 42; E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne...*, s. 114.

⁴⁰ AJG 1632, s. 171-179; D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 180.

⁴¹ Wincenty Płosiński był podprzeorem oporowskim w latach 1723-1729. Wcześniej zdobywał doświadczenie w pracach inwentaryzacyjnych w kościele Ducha Świętego w Warszawie. Kaznodzieja Symforian Wilim pracował tutaj w latach 1728-1729. W 1729 r. obaj paulini opracowali też rejestr utensyliów kościelnych (G. Demczyszak, *Kościół Ducha Świętego w Warszawie w świetle jego inwentarzy z lat 1676-1819*, „Studia Claromontana”, 28/2010, s. 87; E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne...*, s. 114-115).

dową w porównaniu z poprzednimi indeksami i świadczy o dużej skrupulatności, z jaką wpisujący troszczyli się o porządek w księżnicy klasztornej. Do znanego już zestawienia zawartości księgozbioru paulini dołączyli: komentarze, mowy, medytacje, ascetykę oraz statystykę. W dziale obejmującym kaznodziejstwo rozrózono homiletów polskich i łacińskich. Liczba skatalogowanych książek wzrosła do 294 pozycji⁴².

Aż dwa katalogi książek pozostawił po sobie kaznodzieja Tymoteusz Pszonik⁴³. Rejestry dostępne w aktach jasnogórskich pochodzą z 26 X 1732 oraz 31 X 1732 r. i mają podobne tytuły zaczynające się od słów: *Inventarium Bibliothecae Conventus Oporoviensis (...)*. Katalogi zawierają łacińskojęzyczne spisy 312 książek, co pokazuje, że zasób biblioteki systematycznie się powiększał w stosunku do lat ubiegłych. Zastanawiający i nie do końca zrozumiały jest fakt, że spod pióra wspomnianego homilety wyszły aż dwa rejestry. Być może zadecydowała o tym konieczność naniesienia pewnych poprawek, bądź też uzupełnienia niektórych pozycji w celu przedłożenia aktualnych danych władzom polskiej prowincji zakonu. Nie można wykluczyć, że istotną rolę odegrała tu konieczność uzupełnienia kilkunastu tytułów przejętych przez klasztor po śmierci o. Kolomana Pszczołowskiego oraz pozycji nabytych dzięki uprzejmości prowincjała Anastazego Kiedrzyńskiego w 1731 roku. Podział książek na kategorie tematyczne w obu katalogach pozostał w zasadzie jednakowy⁴⁴. Działalność inwentaryzacyjna o. Pszonika pozwala poznać go jako człowieka zatroskanego o kształt księżnicy oporowskiej. Obraz ten niewątpliwie kontrastuje z późniejszą niegospodarnością zakonnika, który jako przeor konwentu oporowskiego w latach 1736-1737 nie wykazywał należytej troski o gospodarstwo, doprowadzając do jego upadku i przyczyniając się do rozbitcia jedności zakonnej⁴⁵.

Następny dostrzeżony *Catalogus Librorum* powstał w 1738 r. i wyszedł prawdopodobnie spod ręki wspomnianego już kaznodziei Alojzego Grzegorzewicza, który zapisał się złotymi literami w dziejach klasztoru jako troskliwy gospodarz i dobry administrator. Przyczynił się do rozwoju klasztoru i jego rozbudowy w stylu barokowym, a przy tym pozostał człowiekiem niezwykle skromnym i świątobliwym⁴⁶. Własnoręczne podpisy odnalezione na kartach kilkunastu książek pochodzących z biblioteki oporowskiej pozwalają dostrzec w nim miłośnika książek, który nie tylko je gromadził, ale również czytał. Zakonnik rzetelnie wypełnił obowiązek sporządzenia katalogu, o czym oprócz starannego duktu pisma świadczy dokładność opisu bibliograficznego w określaniu tytułów książek i ich twórców, wraz z formatami i numerami porządkowymi. Jego inwentarz zawiera spis 327 pozycji przyporządkowanych do 8 bloków tematycznych. W uzupełnieniu na końcu rejestru znajduje się 8 woluminów, o które wzbogaciła się biblioteka po wizytacji klasztoru przez władze zakonne w 1733 r. oraz 7 tytułów nabytych na kapitule prowincjalnej w 1736 r.⁴⁷

⁴² AJG 1632, s. 196-202.

⁴³ Tymoteusz Pszonik (1700-1739) – urodzony w Warszawie. Wykazywał zainteresowania muzyczne, które zaprowadziły go do kapeli jasnogórskiej, gdzie pełnił obowiązki nauczyciela śpiewu i succentora w latach 1719-1734. Na probostwie i przeoracie w Oporowie bawił krótko (1736-1737). W historiografii zakonu zapisał się jako człowiek zaniedbujący obowiązki duszpasterskie i gospodarcze w parafii. Zmarł w klasztorze warszawskim w 1739 r. (P. Podejko, *Kapela wokalnie-instrumentalna na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana”, 19/2001, s. 288; D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 169).

⁴⁴ AJG 1632, s. 223-228, 361-367.

⁴⁵ D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 169.

⁴⁶ Tamże, s. 190-192.

⁴⁷ AJG 1632, s. 253-262.

W związku ze zbliżającymi się obradami kapituły prowincjalnej na Jasnej Górze w 1742 r., powstał *Catalogus Librorum Bibliothecae Conscriptus Conventus Oporoviensis pro Electivo Capitulo Provincialis (...)*. Zawiera 312 tytułów rozpisanych pod poszczególnymi numerami, z podziałem na znane bloki tematyczne. Przy niektórych pracach podano formaty książek. Nierozstrzygnięta pozostaje kwestia autorstwa rękopisu. Podobnie jak w przypadku pochodzącego z tego samego roku wykazu ruchomości kościelnych, autorzy tekstów nie złożyli swoich podpisów⁴⁸.

Wyjątkowe znaczenie dla badaczy biblioteki paulińskiej w Oporowie posiada inwentarz rozpoczynający się od słów: *Inventarium Bibliothecae Conventus Oporoviensis Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae conscriptum Anno Domini 1747 die octava Januarii*. Przede wszystkim zwraca uwagę osoba autora rejestru, którym był o. Kanty Łączyński⁴⁹ – paraflanin i wychowanek miejscowego konwentu paulinów, który duszpasterzował tutaj w latach 1747-1750, a w późniejszym okresie był długoletnim zastępcą przeora (1759-1768). W rodzinnej parafii spędził jako paulin blisko 18 lat. Musiał przeto dobrze znać tutejszy księgozbiór, z którego regularnie korzystał w pracy parafialnej. Trzeba nadmienić, że nie stworzył go sam, gdyż współpracował w tym dziele z podprzeorem Janem Kantym Koźmińskim. Paulini podpisali się na ostatniej stronie katalogu. Drugą rzeczą godną uwagi jest wzrost liczby pozycji książkowych do 345 egzemplarzy. Była to największa liczba woluminów w przebadanym okresie. Trzecia rzecz, która przyciąga uwagę podczas lektury tekstu, to brak wyrazistego podziału na bloki tematyczne. Książki wyliczone są jedna pod drugą z określeniem numeru porządkowego i formatu⁵⁰.

Ostatnie zidentyfikowane katalogi książek z lat 1748 i 1753 pokazują stopniowe kurczenie się bądź co bądź niedużego księgozbioru. Pierwszy rejestr nosi tytuł *Inventarium Conventus Oporoviensis Bibliothecae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae Conscriptus pro Electivo Capitulo Provincialis Anno 1748*. Podpisało się pod nim aż trzech paulinów: Euzebiusz Kochowski⁵¹ – podprzeor, Tobiasz Świeragowicz⁵² – kaznodzieja i ponownie Kanty Łączyński. Zakonnicy opracowali 336 pozycji według klasycznego podziału na kategorie tematyczne⁵³. Niemal identyczny tytuł posiada ostatni z zachowanych katalogów książek oporowskich z 1753 r., pod którym podpisali się podprzeor Innocenty Cywiński i kaznodzieja Feliks Sekuliński. Przygotowali oni również rejestr wyposażenia kościoła i zakrystii, gdyż obydwa dokumenty należało przedłożyć kapitule wyборczej zakonu w celu

⁴⁸ AJG 1632, s. 369-378; E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne...*, s. 116.

⁴⁹ Kanty Łączyński (1712-1771) – syn Józefa Łączyńskiego – skarbnika latyczowskiego i gostynińskiego oraz Heleny Niemojewskiej. Pochodził ze Świechowa, ochrzczony w kościele oporowskim jako Mikołaj Łączyński w grudniu 1712. Do zakonu paulinów wstąpił w wieku 19 lat, przybierając imię Kanty. Pracował m.in. w Częstochowie i Brdowie. Zmarł 14 X 1771 r. jako rezydent i pochowany został w Oporowie (zob. J. Zbudniewek, *Józef Łączyński (ok. 1670-1735) – „Człowiek nauki doskonałej i rozsądku wielkiego”*, w: *In tempore belli et pacis. Ludzie – miejsca – przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. J. Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. T. Grabarczyk et al., Warszawa 2011, s. 367-380).

⁵⁰ AJG 1632, s. 381-388.

⁵¹ Euzebiusz Kochowski (1709-1760) – w zakonie od 1735 r., wzmiankowany na urzędzie podprzeora oporowskiego w latach 1748-1750. Zakończył życie w klasztorze baszowskim 13 IV 1360 (*Catalogus patrum ac fratrum Ord. S. Pauli Primi Eremitae*, oprac. E. Hawelski, „Studia Claromontana”, 30/2012, s. 452-453, poz. 999).

⁵² Tobiasz Świeragowicz (1716-1760) – pochodził z Grabowa, do paulinów wstąpił w 1737 r. w wieku 21 lat. Kaznodzieją oporowskim pozostawał w latach 1747-1748. Później być może mieszkał w Brdowie, gdzie zmarł i został pochowany w listopadzie 1760 (*Catalogus patrum ac fratrum...*, s. 452-453, poz. 1019).

⁵³ AJG 1632, s. 389-395.

zaprezentowania stanu życia konwentu i określenia jego potrzeb materialnych. W opracowaniu znalazł się wykaz 319 książek w tradycyjnym układzie rzeczowym. Całość przejrzana została przez wizytatorów prowincji: Justusa Rendaka i Wojciecha Radoszowskiego, którzy złożyli podpisy na końcu katalogu z datą dzienną 19 IX 1753⁵⁴.

Zachowane katalogi umożliwiają odtworzenie choćby części XVIII-wiecznego wyposażenia biblioteki, jednak nie należy przeceniać ich roli w badaniach nad miejscowym księgozbiorem. Większość opisów bibliograficznych sporządzona bowiem została niedokładnie. Nie ma tam wyczerpującego wyszczególnienia autorów danych pism ani dokładnych tytułów książek. Dominują zapisy o dużym stopniu ogólności, które podają nazwisko autora (niekiedy z błędami) oraz pierwsze słowa tytułu lub – co gorsze – nie wymieniają tytułu, ograniczając się jedynie do nazw obiegowych danej pozycji. Sformułowania typu: *Biblia in octavo* czy *Conciones Birkowski* nie należą do rzadkości i muszą być konfrontowane z bibliografiami czasów staropolskich w celu zidentyfikowania poszczególnych dzieł⁵⁵. Podobnie wygląda sprawa z drukami zagranicznymi, które w niektórych przypadkach pozostają nieuchwytnie. Paulini oporowscy nie znali wielu książek obcych autorów i ułatwiali sobie pracę, stosując system skrótów, co było też domeną innych ośrodków diecezjalnych i zakonnych⁵⁶. Niemniej trzeba pamiętać, że nawet najbardziej lakoniczne inwentarze pozwalają czytelnikowi wnikać do zawartości księgozbioru oraz dostrzec obraz życia duchowego i umysłowego jego właścicieli.

3. Zasób biblioteki klasztornej

Księgozbiór oporowskich paulinów reprezentował typowy przekrój woluminów dla większości bibliotek zakonnych i podzielony był na bloki tematyczne, obejmujące różne dyscypliny teologiczne⁵⁷, patrystykę, kaznodziejstwo, historię, twórczość z zakresu teologii życia wewnętrznego. Zawierał także książki różne, które nie zostały przyporządkowane do wcześniejszych działów⁵⁸.

a. Księgi biblijne

Naczelne miejsce w każdej ksiąźnicy kościelnej zajmowało Pismo Święte, będące głównym źródłem nauki objawionej⁵⁹. Niemal wszystkie inwentarze XVIII-wieczne wymieniają dział *Biblia Sacra*, *Sacra Scriptura* lub *Libri Bibliorum* na pierwszym miejscu wśród wielu

⁵⁴ AJG 1632, s. 397-404; E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne...*, s. 117-118.

⁵⁵ Uskarżał się na to w swoim czasie Joachim Leleweł, pisząc o dawnych inwentarzach, że „ukazują dziwne nanotowanie jednego lub dwu wyrazów z tytułu wziętych, w których ani miejsca druku, ani czasu, ani autora, ani prawdziwego tytułu, a często ani sensu dośledzi” (cyt. za: Z. Staniszewski, *Inwentarze biblioteczne wieku XVII i XVIII w rękopisach Ossolineum*, „Ze skarbca kultury”, 1955, z. 1, s. 195).

⁵⁶ Na problem ten zwróciła uwagę m.in. A. Owczarek-Cichowska, badająca zasób biblioteki kapituły łowickiej (*Inwentarz biblioteki kapitulnej w Łowiczu z XVIII w.*, Łowicz 1993).

⁵⁷ Autor składa serdeczne podziękowania księdzu dr. Bolesławowi Szewcowi za objaśnienie trudniejszych pojęć teologicznych.

⁵⁸ Zob. K. Głombiowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, Wrocław 1953, s. 19 i n.; J. Marszalska, *Darowizny, legaty testamentowe...*, s. 179-197; W. Graczyk, *Stare druki tzw. karmelitańska w zbiorach biblioteki klasztoru w Czernej*, ABMK, 103/2015, s. 75-86.

⁵⁹ Zob. J. Kiwilszo, *Średniowieczna biblioteka...*, s. 241.

kategorii tematycznych⁶⁰. Nie zawsze były to same księgi Starego i Nowego Testamentu, niekiedy także konkordancje biblijne, a nawet dekrety i uchwały Soboru Trydenckiego, w których cytowano fragmenty Pisma Świętego. Dział nie był liczny, ale jego zawartość wystarczała do zabezpieczenia potrzeb duchowo-intelektualnych zakonników. Przykładowo w 1748 r. na półkach biblioteki znajdowały się dwie Biblie, jeden egzemplarz Nowego Testamentu, dwie konkordancje, objaśnienia do poszczególnych ksiąg biblijnych oraz dekrety Soboru Trydenckiego. Stan ten utrzymywał się z nieznacznymi zmianami przez większą część XVIII wieku⁶¹. Z tej grupy pism pochodzi m.in. zachowany do dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie egzemplarz Biblii pod obszernym tytułem: *Biblia... En tibi Bibliorum vulgata, in qua iuxta Hebraicorum versuum cationem singula capita versibus distincta sunt (...)*. Dzieło ukazało się w 1655 r. w drukarni Konrada Badiusa w Genewie. Oprawione jest w tekturę i pergamin. Zanim dostało się do konwentu oporowskiego, współtworzyło zasób biblioteki klasztoru paulinów w Pińczowie⁶². Interesujący jest też inny druk, który dotrwał do obecnych czasów w zbiorach wspomnianej Biblioteki Uniwersyteckiej. Mowa o komentarzach do Ewangelii św. Mateusza pt. *In sanctum Jesu Christi Evangelium secundum Mathaeum commentari*. To XVI-wieczny druk, który powstał w paryskim zakładzie Piotra Galterusa w 1548 roku. Stanowił własność ks. Marcina Piekoszowskiego, później w niewyjaśnionych okolicznościach trafił do biblioteki paulinów w Oporowie⁶³. W grupie starych druków przechowywanych w bibliotece warszawskiej nie sposób pominąć także *Figurae Bibliorum*, czyli komentarzy do ksiąg Starego i Nowego Testamentu autorstwa augustianina Antoniego Rampelogiusa z Genui. Druk powstał w tłoczni kolońskiego typografa Piotra Henninga w 1609 roku⁶⁴.

b. Kaznodziejstwo polskie i zagraniczne

W bibliotece klasztoru oporowskiego najwięcej było druków obejmujących kaznodziejstwo. Studiowanie homilii i komentarzy znanych liryków ambony rozwijało życie umysłowe paulinów oraz stanowiło dla nich nieocenioną pomoc w przygotowywaniu własnych kazań. Dla przykładu można zauważyć, że w 1717 r. na ogólną liczbę 194 książek w bibliotece aż 73 pozycje stanowiły rozmaite kazania, a wśród 259 tytułów zarejestrowanych w 1728 r. pojawiło się 68 woluminów zawierających homilie⁶⁵. Znaczenie kaznodziejstwa w zakonnie pustelniczym należy rozpatrywać w szerszym kontekście dziejów zakonu, który w pierwszych dziesięcioleciach istnienia praktycznie nie trudnił się duszpasterstwem, oddając się życiu eremickiemu zgodnie z charyzmatem św. Pawła Pierwszego Pustelnika – duchowego ojca rodziny paulińskiej. Dopiero zaangażowanie paulinów w rozwój kultu Matki Bożej Częstochowskiej oraz powierzanie im przez możnowładców pieczy nad poszczególnymi

⁶⁰ Wyjątek stanowi rejestr książek z 1711 r., autorstwa kaznodziei o. Rajmunda Świtalskiego, który ułożył książki alfabetycznie według autorów i tytułów, a nie działów tematycznych.

⁶¹ AJG 1632, s. 389.

⁶² *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 2, cz. 1, oprac. T. Komender, H. Mieczkowska, Warszawa 1998, poz. 1008; E. H. Gaullieur, *Etudes sur la typographie genevoise du XVIe au XIXe siecles, et sur les origines de l'imprimerie*, Geneve 1855, s. 176.

⁶³ *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 4, oprac. H. Mieczkowska, Warszawa 2011, poz. 5193.

⁶⁴ BUW, Sd. 5.5.14.19/1.

⁶⁵ D. Cichor, *Konwent oporowskich Paulinów...*, s. 180, przyp. 44 i 45.

parafiami w XV/XVI-wiecznej Polsce spowodowało, że zakonnicy siłą rzeczy musieli podjąć szeroko rozumianą aktywność duszpasterską⁶⁶. Wymagało to odpowiednich studiów i rozwijania życia umysłowego, by sprostać przyjętym zobowiązaniom. Z czasem zakon paulinów doczekał się rodzimych mistrzów słowa, którzy pozostawili po sobie cenną spuściznę w kazaniach drukowanych. Warto tu przynajmniej wspomnieć Mikołaja z Wilkowiecka, Dionizego Łobżyńskiego, Sebastiana Stawickiego, Andrzeja Gołdonowskiego, Ambrożego Nieszporkowicza, zaś w XVIII w. Brunona Osieckiego, Michała Pafnucego Brzezińskiego i Teodora Grubera⁶⁷. Ich twórczość odegrała istotną rolę w dobie katolickiej odnowy Kościoła, który musiał stawić czoła wyzwaniom rzuconym przez protestantyzm. Akcentowane przez reformę trydencką kaznodziejstwo stało się obok szafarstwa sakramentów świętych główną dziedziną utwierdzania wiernych w wierze katolickiej⁶⁸.

Wśród druków kaznodziejskich dominowały objaśnienia ewangelii niedzielnych i świątecznych. Nie zabrakło też kazań z zakresu sakramentologii, angelologii i mariologii. Ta ostatnia dziedzina zdominowała piśmiennictwo paulińskie w dobie baroku ze względu na maryjny charakter zakonu i sprawowania przez niego pieczy nad cudownym wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej⁶⁹. Na półkach bibliotecznych można było znaleźć dzieła zarówno polskich jak i zagranicznych mistrzów słowa, którzy nie tylko wykazywali się znajomością Biblii i prawd katechizmowych, ale również popisali się charakterystycznym dla twórczości barokowej kunsztem oratorskim i literackim, bogatym słownictwem oraz dominacją zagadnień moralnych⁷⁰. Spośród twórczości polskich kaznodziejów paulini mieli do dyspozycji homilie m.in. Mikołaja z Błonia⁷¹ (*Sermones super evangelia Dominicalia et praecipua Sanctorum festa totius anni (...) Vulgo Viridarium nuncupati*) oraz Szymona Starowolskiego⁷² (*Świątlnica pańska, zamykająca w sobie kazania na uroczystości świąt całego Roku*, Kraków 1645 lub 1682). Warto napomknąć, że od 1761 r. konwent oporowski posiadał zbiór kazań maryjnych ks. Starowolskiego (*Wieniec Niewiedniejący Przczystej Panny Maryi*). Dzieło ukazało się w krakowskiej drukarni Franciszka Cezarego w 1649 r. z dedykacją dla biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego. Szczęśliwie dotrwało do czasów

⁶⁶ J. Wiesiołowski, *Fundacje paulińskie...*, s. 157-158.

⁶⁷ G. Prus, *Polska prowincja paulinów...*, s. 78; H. Czerwień, *Drukarnia paulinów w Częstochowie w latach 1730-1863*, Bytom 1998, s. 88-89.

⁶⁸ Zob. J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 2, Warszawa 1995, s. 88, 132.

⁶⁹ Zob. J. Marszałska, *Pisma polskich teologów paulińskich w wybranych księgozbiórach kościelnych w Polsce*, „Studia Claromontana”, 27/2009, s. 528.

⁷⁰ Zob. J. Szady, B. Szady, *Kazania na Wielki Tydzień w epoce nowożytnej w Polsce*, w: *W kręgu wielkopostnej pobożności i bractw religijnych*, red. J. Bień et al., Lublin 2007, s. 91-92.

⁷¹ Mikołaj z Błonia (ur. ok. 1440) – uczeń Stanisława ze Skarbimierza, doktor dekretów, wykładowca Akademii Krakowskiej, kapelan w kancelarii królewskiej. Sławę w całym świecie chrześcijańskim przyniosły mu dwa obszerne dzieła: traktat o sakramentach oraz zbiór kazań na niedziele i święta (AJG 1632, s. 254; H. E. Wyczawski, *Mikołaj z Błonia*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (dalej: SPTK), t. 3, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 114-116).

⁷² Szymon Starowolski (1588-1656) – kanonik kapituły krakowskiej, kaznodzieja i historyk. W 1605 r. przebywał na dworze kanclerza Jana Zamoyskiego, a w 1620 r. został sekretarzem hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza. Prowadził wykłady dla alumnów cysterskich w Wąchocku oraz wychowywał synów magnackich. W 1639 r. przyjął święcenia kapłańskie i otrzymał godności w kapitule krakowskiej. Jako polihistor łączył zamiłowania do różnych dziedzin nauki, m.in. do teologii, prawa, historii i polityki (AJG 1632, s. 253; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 29, Kraków 1933, s. 210; E. Ozorowski, *Starowolski (Starovolscius) Szymon*, w: SPTK, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 187-193).

obecnych w zasobie Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, czego niestety nie można powiedzieć o wielu innych kodeksach, które zaginęły bezpowrotnie⁷³.

Bogatszy był zasób kaznodziejstwa zakonnego, zwłaszcza reprezentowanego przez mocnych w tej dziedzinie jezuitów. Prym wiodły dzieła XVI/XVII-wiecznych liryków ambony w osobach Jana Krosnowskiego⁷⁴ (*Pochodnia Słowa Bożego w kazaniach niedzielnych całego roku*, Lublin 1689), Pawła Kaczyńskiego⁷⁵ (*Kazania na niedziele całego roku*, Kalisz 1675, 1677, 1683, 1697) i Jakuba Wujka⁷⁶ (*Postilla catholica*, Kraków – wiele wydań), a także sławne *Kazania sejmowe* Piotra Skargi⁷⁷. W kaznodziejstwie potrydenckim mocni okazali się franciszkanie, co znalazło wyraz w kazaniach niedzielnych Antoniego Węgrzynowicza⁷⁸ (*Kazań niedzielnych księga...*) i codziennych Waleriana Gutowskiego⁷⁹ (*Quadragezynał cały, albo kazania w polskim języku na Ewangelie każdodziennie...*). Swoje kazania ogłaszali drukiem również dominikanie, a ze znacześniejszych wypadów wspomnieć Abrahama Bzowskiego⁸⁰ (*Concionum dominicalium totius anni*, Kolonia 1621 lub 1615 albo 1628) – zasłużonego reformatora konwentu wrocławskiego oraz Fabiana Birkowskiego⁸¹

⁷³ BUW, Sd. 714.1532.

⁷⁴ Jan Krosnowski – kaznodzieja o nieznanym bliżej życiorysie. Żył w latach 1629-1697 (AJG 1632, s. 253; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 20, Kraków 1905, s. 290).

⁷⁵ Paweł Kaczyński (1610-1676) – jezuita, profesor filozofii i teologii moralnej, wykładowca w kolegium kaliskim. Autor licznych kazań na niedziele i święta. Działał głównie na terenie Kalisza, Krakowa i Lublina (AJG 1632, s. 253; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 19, Kraków 1903, s. 8; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, wyd. 2, Kraków 2004, poz. 2615).

⁷⁶ Jakub Wujek (1541-1597) – jezuita rodem z Wągrowca, pierwszy tłumacz Biblii na język polski. Ukończył studia doktoranckie w Kolegium Rzymskim, po czym prowadził wykłady w kolegium jezuitów w Pułtusku. W latach 1570-1580 rektor Akademii Wileńskiej. Oprócz rozmaitych kazań, traktatów i żywotów pozostawił po sobie przekład Biblii na język polski, oparty na Wulgacie św. Hieronima. Bernardyn Andrzej z Mogilna nazwał go „filarem Kościoła Bożego” (AJG 1632, s. 254; H. E. Wyczawski, *Wujek Jakub*, w: SPTK, t. 4, s. 469-471).

⁷⁷ Piotr Skarga (1536-1612) – jezuita i polemista. Pochodził z Grójca na Mazowszu. Od 1555 r. rektor szkoły parafialnej przy warszawskiej kolegiacie św. Jana. W 1564 r. przyjął święcenia kapłańskie we Lwowie, a pięć lat później, podczas podróży do Rzymu, wstąpił do zakonu jezuitów. Pracował w różnych kolegiach jezuitskich w Polsce. W latach 1588-1612 był kaznodzieją nadwornym króla Zygmunta III Wazy. Pozostawił po sobie bogatą spuściznę kaznodziejską, w której bronił dogmatów katolickich przed ośmieszeniem ze strony protestantów oraz zabierał głos w sprawach politycznych ówczesnej Rzeczypospolitej (L. Grzebień, *Skarga Piotr h. Prus*, w: SPTK, t. 4, s. 84-92).

⁷⁸ Ojciec Węgrzynowicz opublikował trzy księgi kazań niedzielnych. Pierwsza ukazała się nakładem Drukarni Akademickiej w Krakowie (1708), druga w Oficynie Jasnogórskiej (1713), trzecia w drukarni pijarów w Warszawie (1714). Nie wiadomo, czy paulini dysponowali wszystkimi zbiorami kazań, czy tylko jednym tomem (zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 32, Kraków 1938, s. 308-309; H. Czerwień, *Druki Jasnogórskiej Oficyny...*, s. 278).

⁷⁹ Był to zbiór kazań o. Waleriana Gutowskiego (1629-1693) wygłoszonych w różnych kościołach krakowskich. Książka ukazała się w drukarni Mikołaja Aleksandra Schedla w Krakowie w 1688 r. (K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 17, Kraków 1899, s. 478; E. Ozorowski, *Gutowski Walerian Wojciech*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 612-613; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1, cz. 2, red. J. Pirożyński, Kraków 2000, s. 556-560).

⁸⁰ Abraham Bzowski (1567-1637) – przeor klasztoru dominikanów we Wrocławiu. Zasłużony w odnowieniu śląskich dominikanów w duchu reformy trydenckiej. W konwencie wrocławskim doprowadził do reorganizacji tamtejszego bractwa różańcowego, wprowadzając wiele zmian w metodach praktyk religijnych, jak również rozwinął kult współbrata Czesława Odrowąża (AJG 1632, s. 254; E. Ozorowski, *Bzowski Abraham Stanisław*, w: SPTK, t. 1, s. 270; J. Mandziuk, *Postacie Kościoła katolickiego na Śląsku*, Warszawa 2016, s. 276-278).

⁸¹ Fabian Birkowski (1566-1636) – dominikanin pochodzący z Lwowa, miłośnik patrologii i literatury antycznej, wybitny mówca. Był wykładowcą literatury greckiej i rzymskiej na Akademii Krakowskiej. Po śmierci Piotra Skargi w 1612 r. objął obowiązki kaznodziei królewskiego. Zasłynął z licznych kazań żałobnych. Do historii przeszły jego mowy podczas pochówków kanclerza Jana Zamoyskiego, hetmana Jana Karola Chodkiewicza i jezuitę Piotra

(*Kazania na niedziele i święta doroczne*, Kraków 1620 lub 1623, 1628), znanego bardziej jako kaznodzieja nadworny królewicza Władysława IV Wazy. Nie można pominąć kazań pijara Benedykta Zawadzkiego⁸² (*Kazania na niedziele doroczne...*, Warszawa 1700 albo 1716). Zakonnik wsławił się nie tylko jako wybitny mówca, ale również jako założyciel pierwszej polskiej drukarni na terenie Warszawy, w której wydawał swoje kazania⁸³.

Paulini chętnie korzystali z twórczości homiletycznej swoich rodzimych autorów, co nie jest żadną nowością, gdyż tak samo czynili przedstawiciele innych zakonów⁸⁴. Można to zaobserwować we wszystkich katalogach, które wymieniają kazania ojców Innocentego Pokorskiego⁸⁵, Dionizego Chełstowskiego⁸⁶ i Bartłomieja Szotarewicza⁸⁷, choć bez podania konkretnych tytułów czy zakresu tematycznego homilii.

Na półkach biblioteki klasztornej zagościły nadto dwa dzieła kanonika regularnego laterańskiego Jacka Liberiusza: o Chrystusie (*Gospodarz Nieba y Ziemi...*, Kraków 1669) i Matce Bożej (*Gospodyni Nieba y Ziemi...*, Kraków 1650)⁸⁸. Wśród polskich kaznodziejów, których dzieła zasilały zasób oporowskiej ksiąźnicy, znalazł się jeden cysters Marcin Białobrzeski ze zbiorem kazań *Postilla orthodoxa*⁸⁹.

Korzystającym z zasobów biblioteki klasztornej nie było obce piśmiennictwo autorów zagranicznych, zwłaszcza pisarzy pochodzących z Hiszpanii, Francji i Niemiec. Niektórzy

Skargi (AJG 1632, s. 253; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 13, Kraków 1894, s. 143; E. Ozorowski, *Birkowski Fabian Adam*, w: SPTK, t. 1, s. 163-165).

⁸² AJG 1632, s. 253; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 34, Kraków 1912, s. 418-419.

⁸³ Mowa o dawnej drukarni Karola Ferdynanda Schreibera, którą pijarzy zakupili w 1693 r. wraz ze wszystkimi przywilejami. Większą część produkcji wydawniczej zakonu stanowiły druki szkolne, panegiryczne, dewocyjne, historyczne oraz literatura piękna (*Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 3, cz. 2, oprac. K. Korotajowa et al., Warszawa 2001, s. 257-259).

⁸⁴ W. Graczyk, *Stare druki tzw. karmelitana...*, s. 77.

⁸⁵ Innocenty Pokorski (1656-1734) – częstochowianin, budowniczy kościoła i klasztoru Ducha Świętego w Warszawie, obrońca Jasnej Góry podczas kolejnej napaści Szwedów na klasztor w 1704 roku. Napisał m.in. pamiętnik, w którym wyraził zamiłowanie do historii, oraz kilka kazań poświęconych Matce Bożej Częstochowskiej (zob. J. Zbudniewek, *Człowiek wielkiej wiary i pracowitości o. Innocenty Pokorski (1656-1734)*, „Studia Claromontana”, 2/1981, s. 116-171).

⁸⁶ Dionizy Chełstowski (1670-1719) – kaznodzieja i poeta, wikariusz polskiej prowincji paulinów i przeor klasztoru na Skałce. Opublikował kilka kazań, dedykowanych m. in. Kazimierzowi Łubieńskiemu – bpowi krakowskiemu i Ludwikowi Pocijowi – hetmanowi wielkiemu litewskiemu (J. Zbudniewek, *Chełstowski Dionizy Andrzej*, w: SPTK, t. 1, s. 299-301).

⁸⁷ Bartłomiej Szotarewicz (1647-1713) – paulin od 1668 r. Wikariusz prowincji (1680-1687 i 1691-1699) oraz definityw prowincji (1680-1586-1694-1713). Pozostawił po sobie pisma drukowane i rękopiśmienne. Do najbardziej znanych dzieł zaliczają się kazania pt. *Schema regularne seu sermones claustrales (...)*, Częstochowa 1694 (G. Prus, *Polska prowincja paulinów...*, s. 104-105, 260).

⁸⁸ Jacek Liberiusz (1599-1673) – kanonik regularny laterański. Po ukończeniu studiów sztuk wyzwolonych na Akademii Krakowskiej podjął studia doktoranckie w Rzymie. Po powrocie do Krakowa był stałym kaznodzieją przy kościele Bożego Ciała na Kazimierzu. Specjalizował się w tematyce mariologicznej i chrystologicznej (AJG 1632, s. 255; E. Ozorowski, *Liberiusz (Liberius) Jacek*, w: SPTK, t. 2, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 524-525; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 21, Kraków 1906, s. 260).

⁸⁹ Marcin Białobrzeski (ok. 1530-1586) – cysters w klasztorze mogińskim, humanista, bibliofil, biskup kamieniecki w latach 1577-1586. Rozwinął szeroko zakrojoną działalność polityczną, wziął udział w poselstwach dyplomatycznych z ramienia króla Stefana Batorego. W 1574 r. wygłosił kazanie na pogrzebie Zygmunta Augusta. Będąc opatem mogińskim, rozbudował bibliotekę klasztorną, wzbogacając ją o rzadkie kodeksy (AJG 1632, s. 254; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 13, s. 6-7; H. E. Wyczawski, *Białobrzeski Marcin h. Awdaniec*, w: SPTK, t. 1, s. 131-133).

reprezentowali kaznodziejstwo średniowieczne, jak np. Piotr Paludanus⁹⁰ (*Sermones quadragesimales*) i Alfons z Avili⁹¹ (*Conciones*). Większość autorów wywodziła się jednak z nurtu kaznodziejstwa potrydenckiego. Wśród piewców ówczesnej ambony warto wspomnieć choćby Jana z Kartageny⁹² (*Homiliae catholicae de sacris arcanis Deiparae Mariae et Josephi*), Jana Lopeza⁹³ (*Epitome Sanctorum Patrum*), Diego Nissenusa⁹⁴ (prawdopodobnie chodzi o *Sermones aurei in omnia evangelia dominicalia*), Jana Osoriusa⁹⁵ (zapewne *Conciones in quinque tomos distinctae*), Jakuba Lobbeta de Lanthin⁹⁶ (*In evangelia dominicarum quaestiones...*) i Jakuba Saliana⁹⁷ (*De amore Dei*).

Oprócz kazań na poszczególne okresy roku liturgicznego, w zbiorach oporowskich paulinów można było znaleźć homilie okolicznościowe. Do takich należy zaliczyć nauki o świętych Jana Ecka (*Homilia de sanctis*), który przeszedł do historii jako doskonały mówca i przeciwnik Marcina Lutra w czasie dysputy lipskiej w 1519 roku. Wydzwięk antyprotestancki posiadał zbiór kazań Tomasza Stapletona⁹⁸ (*Promptuarium morale super evangelia dominicalia totius anni...*), będący swoistą instrukcją dla kaznodziejów w zwalczaniu innowierstwa. Osobną grupę kazań stanowi spuścizna po świętych. I tak okres patrystyczny reprezentowały dzieła świętych: Augustyna (*Divi Augustini Meditationes*) i Jana Chryzostoma (homilie do Ewangelii św. Mateusza lub św. Jana)⁹⁹, a czasy scholastyki pisma Bernarda z Clairvaux

⁹⁰ Piotr Paludanus (ok. 1275-1342) – dominikanin, doktor teologii na uniwersytecie paryskim. Od 1329 do śmierci w 1342 r. był łacińskim patriarchą Jerozolimy (AJG 1632, s. 133, 173, 196, 224, 255; J. Dunbabin, *A Hound of God. Pierre de la Palud and the Fourteenth-Century Church*, Oxford 1991).

⁹¹ Alfons z Avili – być może chodzi o Alfonsa Tostado, hiszpańskiego teologa i biskupa Avili. Był absolwentem uniwersytetu w Salamance, gdzie zgłębiał filozofię, teologię, prawo kanoniczne oraz języki klasyczne. Wziął udział w soborze bazylijskim w 1431 roku. W latach 1454-1455 był biskupem Avili. Wydał serie kazań i komentarzy do ksiąg biblijnych oraz kilka dzieł o tematyce historycznej (AJG 1632, s. 339; J. Perez de Urbel, *Alonso Tostado*, w: *New Catholic Encyclopedia*, t. 14, Washington 1967, s. 209).

⁹² Jan z Kartageny – hiszpański franciszkanin. Jego wspomniane dzieło ukazało się pierwszy raz w Kolonii w 1616 r. (AJG 1632, s. 132, 172, 196, 224, 317).

⁹³ Jan Lopez (zm. 1658) – jezuita, hiszpański misjonarz ludowy, autor książki *Akt skruchy*. Paulini oporowscy posiadali 4 tomy jego kazań niedzielnych (AJG 1632, s. 133, 197, 224, 254, 318; BUW, Sd. 13.4.3.7/2 i Sd. 13.4.3.21/2; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 6, Lublin 2005, s. 80).

⁹⁴ Diego Nissenus (występuje także jako Didacus Nissenus) – bliżej niezany teolog hiszpański. Żył w XVII wieku. Pozostawił po sobie kazania na różne okresy roku liturgicznego (AJG 1632, s. 254, 340).

⁹⁵ Jan Osorius (zm. 1594) – hiszpański jezuita. Do zakonu wstąpił już w wieku 16 lat. Wydał kazania na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego. Być może w bibliotece paulinów oporowskich znajdowało się 5-tomowe dzieło: *Conciones Joannis Osorii in quinque tomos distinctae* (AJG, s. 133, 339).

⁹⁶ Jakub Lobbet de Lanthin (1592-1672) – jezuita z Liege. Jego kazania nacechowane były charakterystyczną dla twórczości barokowej problematyką moralną. Do najbardziej znanych jego dzieł należą *Opera omnia* w sześciu tomach (AJG 1632, s. 254).

⁹⁷ Jakub Salian (1557-1640) – jezuita, wykładowca teologii. Pochodził z Awinionu, uczył teologii w kolegiach na terenie prowincji lyońskiej. W nieznanym bliżej czasie został rektorem kolegium jezuickiego w Besancon. Zmarł w 1640 r. w wyniku ataku apopleksji. Jego najsztywniejszym dziełem są *Annales Ecclesiastici* (R. A. Del Piero, *Quevedo y Jacques Salian de Awinón*, „Bulletin Hispanique”, 60/1958, s. 367-374).

⁹⁸ Tomasz Stapleton (1535-1598) – angielski teolog, studiował na uniwersytetach w Canterbury i Winchester oraz w Louvain. W 1584 r. wstąpił do zakonu jezuitów, ale nie ukończył nowicjatu. Od 1595 r. rektor uniwersytetu w Louvain. Był zdecydowanym przeciwnikiem protestantyzmu, który usiłował zwalczać na kartach pism teologicznych i polemicznych. Napisał biografię św. Tomasza More'a (A. M. Sawkins, *Stapleton Thomas*, w: *New Catholic Encyclopedia*, t. 13, Washington 1967, s. 643-644).

⁹⁹ Inwentarze klasztorne nie precyzują, o jakie homilie św. Jana Chryzostoma chodzi. Jeden z najwybitniejszych pisarzy chrześcijańskich i doktor Kościoła pozostawił po sobie bogatą spuściznę w postaci katechez i kazań. Większość z nich doczekała się polskojęzycznych edycji z komentarzami, np. *Homilie i kazania wybrane*, tłum. W. Kania, Warszawa 1999, ss. 191.

(*Flores Sancti Bernardi*)¹⁰⁰, Bonawentury (*Sex Alae Seraphice*)¹⁰¹ i Alberta Wielkiego (*Sermones in dominicas, festaque per annum*)¹⁰².

c. Teologia moralna

Liczny zasób piśmiennictwa religijnego tworzyły książki z zakresu teologii moralnej. Morałiści uczyli oceniania czynów ludzkich w świetle objawienia przekazanego na kartach biblijnych. Określanie wartości moralnej czynów ludzkich pomagało zakonnikom w religijnym doskonaleniu się, a homiletom służyło w przygotowaniu kazań i rozwijaniu chrześcijańskich norm moralnych wśród wiernych w taki sposób, aby potrafili oni rozróżniać dobro i zło¹⁰³. Obszarem szczególnej troski duszpasterzy była czystość wiary i jej wolność od elementów zabobonnych i magicznych. W społeczeństwie staropolskim, zwłaszcza w środowiskach wiejskich, problem ten był często spotykany, a łączenie obrzędów katolickich z praktykami magicznymi nie należało do rzadkości. Kościół potępiał uprawianie magii, widząc w niej zaprzędawanie duszy diabłu, dlatego przestrzegał wiernych przed nadużyciami. W tym kontekście – jak się zdaje – należałoby rozpatrywać korzystanie przez paulinów ze sztandarrowego dzieła jezuita Marcina Delrio pt. *Disquisitionum magicarum libri sex*¹⁰⁴. W grupie książek zaliczonych przez inwentaryzatorów do działu teologii moralnej wyróżniała się monumentalna praca szwajcarskiego jezuita Jerzego Gobata¹⁰⁵ o siedmiu sakramentach. Teolog moralista opublikował dzieło zatytułowane w skrócie *Experientiae Theologicae*, które ukazało się w drukarni klasztoru Einsiedeln w 1678 roku. Kodeks liczący ponad 1100 stron w formacie *folio*, dotrwał do czasów współczesnych w zasobach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie¹⁰⁶. Nie wiadomo, czy nabyty został przez paulinów oporowskich własnym kosztem, czy raczej był darem innego klasztoru bądź spuścizną po jakimś zmarłym zakonniku. Do grupy teologii moralnej zaliczony został także druk *Malleus Haereticorum*, który wyszedł spod ręki niemieckiego pisarza Jerzego Edera¹⁰⁷. Autor pokazał mechanizmy działania sekt i przedstawił metody postępowania z heretykami. Inwentarze nie podają szczegółów wydawniczych dzieła. Z pewną dozą ostrożności można przyjąć, że ukazało się ono w drukarni Dawida Sartoriusa w Ingolstadt w 1580 lub 1581 r., gdyż tam opublikowano jego dwie pierwsze edycje. Po śmierci podprzeora Mikołaja Łącznego w 1771 r. (błąd w dacie na kodeksie) biblioteka klasztorna wzbogaciła się o druk zatytułowany *Medula Theologiae*

¹⁰⁰ AJG 1632, s. 339.

¹⁰¹ AJG 1632, s. 340.

¹⁰² AJG 1632, s. 340.

¹⁰³ Zob. C. J. Wichrowicz, *Zarys teologii moralnej w ujęciu tomistycznym*, wyd. 2, Warszawa 2016, s. 6-7.

¹⁰⁴ Marcin Antoni Delrio – jezuita, znawca języków klasycznych, teolog. Pochodził z Antwerpii. Do zakonu wstąpił w 1580 r. w Valladolid. Profesor filozofii w Douai, teologii w Liege i Grazu oraz bibliistyki w Lowanium. W tym ostatnim mieście ukazały się w latach 1599-1600 pierwsze trzy księgi *Disquisitionum magicarum...* (M. Daniluk, *Delrio, Del Rio, Martin Antoine*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk et al., Lublin 1995, kol. 1134-1135).

¹⁰⁵ Jerzy Gobat (1600-1679) – jezuita rodem z Charmoille k. Bazylei. Wykładowca teologii moralnej we Fryburgu, Lucernie, Bad Hall, Monachium, Ratyźbonie i Konstancji. Jego dzieła zebrane zostały w większe zbiory pt. *Opera moralia* (F. Greniuk, *Gobat Georges*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. P. Hemperek et al., Lublin 1989, kol. 1220).

¹⁰⁶ BUW, Sd. 7.32.2.3/3.

¹⁰⁷ Jerzy Eder (1524-1586) – pochodził z Fryzycji, odbył studia teologiczne w Kolonii. Był zagorzałym obrońcą doktryny katolickiej i zwalczał protestantyzm.

moralis (Antwerpia 1719) autorstwa jezuickiego teologa Hermana Busenbauma. Zanim dzieło trafiło do konwentu oporowskiego, było własnością notariusza Macieja Rychlicza, o czym świadczy odręczny exlibris na karcie tytułowej. W bliżej nieznanych okolicznościach w jego posiadanie wszedł paulin Mikołaj Łączny, który pełnił obowiązki przeora oporowskiego w latach 1770-1771¹⁰⁸.

Z innych druków zaklasyfikowanych przez paulinów do działu teologii moralnej warto dostrzec *Confessio Fidei* kard. Stanisława Hozjusza. Katechizm przyjęty na synodzie piotrkowskim w 1551 r. służył nauczaniu wiernych w duchu reform przyjętych przez Sobór Trydencki oraz obronie doktryny katolickiej przed poglądami protestanckimi. W nurcie teologii sakramentu pokuty i zasad postępowania duszpasterzy wobec penitentów znajdowała się instrukcja francuskiego benedyktyna Klaudiusza Viexmonta¹⁰⁹ (*Stimulus poenitentiae*). Pomocą w formowaniu postaw chrześcijańskich musiał być traktat wybitnego uczonego i trzykrotnego rektora Akademii Krakowskiej Adama z Opatowa (*De servi*)¹¹⁰.

d. Teologia życia wewnętrznego

Dużą różnorodnością tematyczną odznaczała się zawartość działu *Libri spirituales*, w którym zgromadzono pisma z zakresu duchowości, mistyki chrześcijańskiej i życia wewnętrznego. Ich liczba systematycznie wzrastała. Jeszcze w 1717 r. w dziale znajdowało się zaledwie 18 tytułów, ale już w 1728 r. zasób powiększył się do 40 pozycji autorstwa polskich i zagranicznych pisarzy¹¹¹. Ich listę otwierają medytacje Ludwika Pontany¹¹², znane pod łacińskim tytułem: *Meditationum De Praecipuis Fidei nostrae Mysteriis Vitae Ac Passionis D[omini] N[ostri] Iesu Christi, B[eatae] V[irginis] Mariae et aliquorum Sanctorum, Evangeliorumque* (...). Dzieło zawiera rozmyślenia o życiu i męce Jezusa Chrystusa oraz o Matce Bożej i niektórych świętych. Ukazało się pierwszy raz nakładem jednej z najbardziej znaczących drukarni kolońskich Jana Kinckiusa w 1611 roku¹¹³. Kolejne edycje wychodziły z tej samej oficyny wydawniczej w latach 1615, 1619, 1623, 1626 i 1629, ale trudno powiedzieć, które wydanie znalazło się w posiadaniu paulinów oporowskich, gdyż druk zaginął. Warto nadmienić, że w 1621 r. w drukarni Jana Szeligy w Jarosławiu ukazał się polski przekład dzieła Ludwika Pontany według ks. Jana Węgrzynkowicza, ale nie można stwierdzić, czy paulini

¹⁰⁸ BUW, Sd. 7.30.6.7c/1

¹⁰⁹ Klaudiusz Viexmont (1500-1599) – benedyktyn, profesor w kolegiach w Nawarze i Paryżu (AJG 1632, s. 175).

¹¹⁰ Adam z Opatowa (1574-1647) – znany też jako Opatowczyk lub Opatovius, kanonik krakowski i profesor sztuk wyzwolonych na Akademii Krakowskiej, gdzie nauczał m.in. Jakuba Sobieskiego, ojca przyszłego króla Jana III. Od 1630 r. rektor uczelni krakowskiej. Przyczynił się do powiększenia zasobów biblioteki akademickiej oraz spularyzowania kultu św. Jana Kantego. W jego twórczości dominowały utwory hagiograficzne oraz komentarze do pism św. Tomasza z Akwinu. Wspomniany w katalogu druk *De servi* nie został rozpoznany (E. Ozorowski, *Adam z Opatowa*, w: SPTK, t. 1, s. 32-345).

¹¹¹ AJG 1632, s. 132-134, 171-178.

¹¹² Ludwik Pontana (znany też jako Ludovicus Romanus) – ur. w 1409 r. w Umbrii. W kręgu jego zainteresowań znalazło się prawo kanoniczne, które studiował na uniwersytetach w Perugii i Bolonii. Uczestnik soboru bazylijskiego w 1437 roku. Był jednym z bardziej cenionych jurystów włoskich. Opublikował dzieła z zakresu prawa świeckiego i kościelnego, mowy i kazania (Ch. Lefebvre, *Pontanus Ludovicus*, w: *Dictionnaire de droit canonique*, t. 7, Paris 1965, s. 22-23).

¹¹³ Zob. W. Schmitz, *500 Jahre Buchtradition in Köln. Von der Koelhoffschon Chronik bis zu den Neuen Medien*, Köln 1999, s. 26-31.

weszli kiedykolwiek w jego posiadanie¹¹⁴. Drugim drukiem autorstwa Pontany były rozmyślenia służące prowadzeniu życia modlitewnego, a więc *Dux Spiritualis: In quo Agitur De Oratione, Meditatione et Contemplatione*. Podobnie jak medytacje, ukazały się dzięki kolońskiemu typografowi Janowi Kinckiusowi w 1613 lub 1617 roku¹¹⁵. W tej grupie znalazł się również druk paulina Grzegorza Tereckiego pt. *Directorium spiritualis vitae*, w którym autor omówił zasadnicze rysy życia duchowego braci św. Pawła Pierwszego Pustelnika w oparciu o obowiązujące konstytucje zakonu. Dzieło najprawdopodobniej było przedrukiem z wydania krakowskiego z 1649 r. i ukazało się w Oficynie Jasnogórskiej ok. 1719 roku¹¹⁶. W podobnym duchu utrzymany jest traktat innego paulińskiego pisarza – o. Jana Chryzostoma Adamowicza (*Abecedarium vitae spiritualis*), który ukazał się staraniem drukarni jasnogórskiej w 1720 roku¹¹⁷. Z kolei pomocą w rozważaniu Męki Pańskiej w okresie Wielkiego Postu służyły medytacje Kaspra Družbickiego¹¹⁸ pt. *In passionem Domini meditationes quadraginta sex*¹¹⁹ oraz rozważania boleści Matki Bożej zatytułowane *Illecebrae Doloris*, które wyszły spod pióra śląskiego jezuita Wacława Schwertfera¹²⁰.

W tym dziale znajdują się też druki istotne z punktu widzenia duchowości zakonu paulinów, a więc publikacje poświęcone tematyce maryjnej i anielskiej. Duchowość maryjną reprezentowały prace Franciszka de La Croix¹²¹ (*Hortulus Marianus*, Luksemburg 1622 lub 1627) i Wawrzyńca Święckiego¹²² (*Wonnosc Roze Ierychontskiej*, Kraków 1686). Trzeba przyznać, że jak na maryjny charakter zakonu paulinów, druki poświęcone nabożeństwu do Matki Bożej stanowiły znikomą grupę książek, niemniej jednak pomagały im w podtrzymywaniu czci dla Matki Zbawiciela. Podobnie przedstawiała się sprawa twórczości poświęconej

¹¹⁴ J. Węgrzynkiewicz, *Rozmyślenia O Tajemnicach Wiary Naszey (...)*, Jarosław 1621.

¹¹⁵ AJG 1632, s. 258.

¹¹⁶ *Bibliografia zakonu paulinów za lata 1500-1990*, t. 1, cz. 1, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniewek, Warszawa 2008, s. 959.

¹¹⁷ AJG 1632, s. 176, 200, 226; J. Zbudniewek, *Adamowicz (Adamovicus) Jan Chryzostom*, w: SPTK, t. 1, s. 35-36.

¹¹⁸ Kasper Družbicki (1590-1632) – jezuita i teolog ascetyczny. Święcenia kapłańskie przyjął w 1622 roku. W latach 1623-1626 r. wykładał filozofię w kolegiach lubelskim i kaliskim. Od 1629-1633 pełnił urząd prowincjała polskiego. W jego bogatym dorobku zakonnym znalazły się także rektoraty w Krakowie, Kaliszu, Ostrogu i Poznaniu. Pozostawił po sobie liczne publikacje, wśród których zwracają uwagę pisma ascetyczne (L. Grzebień, *Družbicki Kasper h. Natęcz*, w: SPTK, t. 1, s. 424-429).

¹¹⁹ Dzieło ukazało się w 1721 r. w drukarni jezuickiej w Kaliszu, która funkcjonowała na mocy przywileju królewskiego z 1697 r. pod nazwą: „Drukarnia J. K. M. Collegium Societatis Iesu” (K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 15, Kraków 1897, s. 337; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 3, cz. 1, oprac. A. Kawecka-Gryczowa et al., Wrocław 1977, s. 137).

¹²⁰ Wacław Schwertfer (1617-1680) – jezuita rodem z Olesna. Organizator seminarium jezuickiego w Nysie, pierwszy rektor kolegium w Opolu oraz inicjator sprowadzenia jezuitów do sanktuarium maryjnego w Piekarach Śląskich. Był znanym piewą kultu Matki Bożej Częstochowskiej i organizował regularne pielgrzymki Ślązaków na Jasną Górę. Nakazał sporządzić wierną kopię ikony jasnogórskiej i w 1673 r. przywiózł ją do klasztoru częstochowskiego, aby poświęcić ją przez gest zetknięcia jej z oryginałem. Następnie umieścił obraz w kościele Świętej Trójcy w Opolu, który stał się miejscem pielgrzymkowym (zob. S. Baldy, *Matka Boska Opolska*, Opole 1984, s. 16-30).

¹²¹ AJG 1632, s. 258, 322.

¹²² W tej książce o. Święcki – dominikanin omówił dzieje kultu łaskami słynącego obrazu Matki Bożej Dzikowskiej z kościoła dominikanów w Dzikowie (dziś dzielnica Tarnobrzega). Obraz namalowany we Flandrii w XVI w. w następnym stuleciu trafił w ręce Jana Stanisława Amora Tarnowskiego i jego żony Zofii Firlej, którzy byli właścicielami zamku dzikowskiego. Od 1678 r. odbiera cześć w kościele Wniebowzięcia NMP w Tarnobrzegu (zob. AJG 1632, s. 258; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 30, Kraków 1934, s. 93; S. M. Kałdon, *Królowa Zagłębia Siarkowego. Matka Boża Tarnobrzezka*, Sandomierz 1983).

kultowi aniołów. Nabożeństwo do nich było w zakonie paulińskim szczególnie wyraziste w dobie trydenckiej odnowy Kościoła. Od 1624 r. generał i prowincjałowie zakonu na mocy bulli Urbana VIII (*In supremo apostolice dignitatis culmine*) dysponowali prawem zakładania przy swoich świątyniach Bractwa Świętego Anioła Stróża za pozwoleniem biskupa diecezjalnego. Gorliwymi orędownikami tej idei byli zwłaszcza o. Kacper Biedrzychowski i o. Antoni Gołdonowski¹²³. W bibliotece oporowskiej ten gatunek reprezentowały druki *Sex Alae Seraphicae* św. Bonawentury oraz *Confraternitas Angelorum*. Natomiast dziwić może brak dzieł o. Gołdonowskiego, który jako piewca kultu Aniołów Stróżów i autor wielu kazań zachowanych w drukach i rękopisach musiał być jakoś zauważony przez zakonników z Oporowa. Z kolei rozwijaniu nabożeństwa do świętych służyło znane dzieło ks. Piotra Skargi pt. *Żywoty Świętych Starego i Nowego Testamentu*, które ukazywało się wielokrotnie w krakowskiej tłoczni Andrzeja Piotrkowczyka¹²⁴.

Oczywiste natomiast wydaje się wyposażenie biblioteki oporowskiej w dzieła Tomasza a Kempis (*O naśladowaniu Chrystusa*) oraz św. Ignacego Loyoli (*Ćwiczenia duchowe*). Były to dwie książki, które wywarły przemożny wpływ na duchowość chrześcijańskiej Europy. Traktat kanonika regularnego Tomasza a Kempis (zm. 1471) wyrastał z ruchu nowej pobożności (*devotio moderna*), którą propagowały zakony używające reguły św. Augustyna, a więc również paulini. Kres temu nurtowi położyła reformacja protestancka, ale w XVI w. powstał potężny ruch odnowy Kościoła, zainicjowany przez Sobór Trydencki oraz św. Ignacego Loyolę. Jego *Ćwiczenia duchowe* legły u podstaw zakonu jezuitów, który przyczynił się do zahamowania postępów protestantyzmu, a w wielu krajach doprowadził do prawdziwej dominacji katolicyzmu. Dość powiedzieć, że obie książki są dzisiaj jednymi z najchętniej czytanych dzieł religijnych i stymulują pobożne działania wielu katolików¹²⁵.

e. Teologia spekulatywna

Pozostając w nurcie dyscyplin teologicznych, warto zwrócić uwagę na dział teologii spekulatywnej, który liczył najmniej książek. Katalogi z 1728, 1738 i 1732 r. wyszczególniają zaledwie dwa druki¹²⁶. Nie jest to jednak liczba właściwa, o czym przekonuje inwentarz ojców Wincentego Płosińskiego i Symforiana Wilima z 1729 roku. Wtedy w zestawieniu książek *speculativi* znalazło się 8 tytułów¹²⁷. Ich listę otwiera dzieło francuskiego jezuita Dionizego Petaviusa¹²⁸ pt. *De Sanctissima Trinitate*. Jest to drugi z pięciu tomów monumen-

¹²³ A. Napiórkowski, *Kult Aniołów Stróżów w duchowości i duszpasterstwie paulinów*, „Studia Claromontana”, 27/2009, s. 369-371.

¹²⁴ Krakowska drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka specjalizowała się w publikowaniu dzieł Piotra Skargi i Jakuba Wujka. *Żywoty Świętych* ks. Skargi zauważone zostały przez paulinów oporowskich m.in. w 1728, 1732 i 1738 roku (AJG 1632, s. 175, 226, 257; J. Pirożyński, A. Bańurova, *Kraków i Praga jako ośrodki drukarskie w XVI-XVII wieku. próba porównania*, „Roczniki Biblioteczne”, 44/2000, s. 20).

¹²⁵ Nurt *devotionis modernae* i jego popularność wśród zakonów używających reguły św. Augustyna w XV w. omówił wnikliwie K. Łatak (*Reguła św. Augustyna w nurcie religijnym devotionis modernae*, „Studia Claromontana”, 27/2009, s. 45-56).

¹²⁶ AJG 1632, s. 174, 225, 256.

¹²⁷ AJG 1632, s. 199.

¹²⁸ Dionizy Petavius (1583-1652) – jezuita, dogmatyk, polemista. Pochodził z Orleanu. W 1605 r. wstąpił do jezuitów. Nauczał retoryki w Reims, La Fleche i Clermont. W 1621 r. rozpoczął wykłady z teologii na Sorbonie. W swoich badaniach skupiał się przede wszystkim na dogmatyce (F. X. Murphy, *Petau Denis (Petavius)*, w: *New Catholic Encyclopedia*, t. 11, Washington 1967, s. 199-200).

talnej serii: *De theologicis dogmatibus*. Ukazał się w 1700 r. w Antwerpii w formacie folio. Dla porządku warto przypomnieć, że tom pierwszy poświęcony jest zagadnieniu jedyności Boga. Część trzecia obejmuje nauczanie o aniołach, czwarta dotyka zagadnienia hierarchii kościelnej, mocy konsekracji oraz pokuty publicznej. Ostatni wolumin omawia wcielenie Boga¹²⁹. Wśród rozpoznanych druków nadto wyróżniają się: traktat o sakramencie pokuty Emanuela z Nawarry¹³⁰ oraz monumentalne dzieło wspomnianego już Jana Ecka: *Enchiridion locorum communium adversus Lutheranos*, które w kilku inwentarzach włączone zostało do działu ksiąg z dziedziny duchowości.

f. Utwory panegiryczne

Do godnych odnotowania dzieł literatury wypada zaliczyć panegiryki, czyli utwory sławiące cnoty zasłużonych osób i doniosłość spektakularnych wydarzeń. Zgodnie z duchem epoki baroku, w której powstawały, odznaczają się kwiecistymi przemówieniami i językową przesadą. Poświęcono im oddzielną uwagę jedynie w inwentarzach z 1728 i 1729 r.¹³¹, ale pozwala to na wyprowadzenie kilku zasadniczych wniosków. Była to skromna grupa druków, licząca w 1725 r. zaledwie 14 tytułów, a 4 lata później – 24 pozycje. Gros utworów panegirycznych stanowiły kwieciste mowy na cześć Najświętszej Maryi Panny oraz mowy żałobne kaznodziejów nad trumnami zacnych osób. Wśród nich zwrócono uwagę przede wszystkim na pomniki oratorskie paulińskich mistrzów słowa: Dionizego Łobżyńskiego (1593-1654) i Tobiasza Czechowicza (1642-1703), którzy ogłosili swoje utwory drukiem i przeszli do historii jako znakomici twórcy literatury religijnej¹³². Wśród barokowych zbiorów panegirycznych udało się zidentyfikować dwa dzieła o Łobżyńskiego. Chronologicznie wcześniejsze jest *Zaćmienie na Nowiu Xiężycza do tąd niewidane (...)*. Jest to kazanie wygłoszone przez paulina z okazji pogrzebu starosty krzepickiego Teodora Karola Tarnowskiego w kościele kanoników regularnych laterańskich w Krzepicach. Kazanie ukazało się w krakowskiej drukarni Franciszka Cezarego w 1647 roku¹³³. Drugim panegirykiem jest łacińskie dzieło: *Fausta inter publicos aplausus congratulatio (...)*, ogłoszone na cześć podkanclerzego litewskiego Kazimierza Leona Sapichy ze względu na jego osiągnięcia u boku króla Jana Kazimierza w czasie wojny polsko-kozackiej w latach 1650-1651. Mowa pochwalna ujrzała światło dzienne w wileńskiej drukarni bazylianów pod koniec 1651 roku¹³⁴. Zakonnicy z klasztoru oporowskiego korzystali też przynajmniej z dwóch panegiryków innego znanego współbrata – o Tobiasza Czechowicza. Paulin pozostawił po sobie kazanie *Pole buyney pasze (...)*, które wygłosił w czasie ceremonii pogrzebowej Zofii Giżyckiej, małżonki Chryzostoma Giżyckiego, sędziego ziemi wieluńskiej. Druk liczący 16 kart w formacie klasycznej czwórki ukazał się w krakowskiej drukarni Schedla w 1674 roku¹³⁵. Cztery lata później w tej samej

¹²⁹ AJG 1632, s. 174, 199, 225, 399.

¹³⁰ Autor i jego dzieło bliżej nieznanymi.

¹³¹ AJG 1632, s. 178, 198.

¹³² G. Prus, *Polska prowincja paulinów...*, s. 94-102.

¹³³ *Bibliografia zakonu paulinów*, t. 1, cz. 1, s. 718-719; J. Sowiński, *Polskie drukarstwo: historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473-1939*, wyd. 2, Wrocław 1996, s. 55-58.

¹³⁴ *Bibliografia zakonu paulinów*, t. 1, cz. 1, s. 716.

¹³⁵ Drukarnia Schedla była jedną z najsłynniejszych oficyn wydawniczych w Krakowie. Powstała w 1620 r. z inicjatywy Krzysztofa Schedla, typografa pochodzenia czeskiego. Tradycję zakładu podtrzymywali jego synowie:

oficynie wydawniczej znany zakonnik opublikował kolejną mowę pożegnalną, tym razem ku uczczeniu opata jędrzejowskiego i sekretarza królewskiego Aleksandra Denhoffa (zm. 1671). Dzieło zatytułowane: *Połow herbownego Dzika* jest pochwałą dla życzliwej paulinom rodziny Denhoffów, której przedstawiciele (Kasper i Aleksander) wzniesli w sanktuarium jasnogórskim kaplicę św. Pawła jako swoje rodowe mauzoleum¹³⁶.

W zespole pełnych splendoru barokowych panegiryków znalazły się nadto dwa interesujące dzieła krakowskiego reformaty Franciszka Rychłowskiego¹³⁷: *Strój białogłowski* oraz *Peregrynacja do niebieskiego Jeruzalem*. Pierwszy utwór to kazanie pochwalne dla zmarłej Magdaleny z Zakliczyna Stradomskiej, wygłoszone w kościele parafialnym w Szczucinie. Dzieło opublikowane zostało nakładem krakowskiego drukarza Wojciecha Siekielowica w 1670 roku. W tym samym roku zakonnik ogłosił drukiem kolejne kazanie, które wygłosił podczas pogrzebu Anny Teofili Rupniowskiej, kasztelanowej sądeckiej¹³⁸. W zbiorze utworów pochwalnych zagadkową sprawą pozostaje autorstwo łacińskojęzycznego panegiryku o Matce Bożej Częstochowskiej. Autor inwentarza z 1725 r. nie podał dokładnego tytułu tego dzieła, lecz zadowolił się sformułowaniem tytułu obiegowego: *Panegyris de B[eatae] V[irginis] Częstochoviensis*. Temat dzieła sugeruje, że wyszło ono spod ręki jednego z paulinów, bowiem mariologia była w tamtym okresie jednym z najważniejszych obszarów piśmiennictwa paulińskiego. Utwór może być dziełem takich piewców obrazu jasnogórskiego jak: Mikołaj z Wilkowiecka, Andrzej Żymiejusz, Andrzej Gołdonowski, Ambroży Nieszporkowicz, czy wspomnianego już o. Łobżyńskiego¹³⁹.

g. Książki historyczne

Zasób znaczący dla rozwijania wiedzy o świecie reprezentowały książki historyczne, usytuowane w dziale *Libri historici*. Niekiedy wyodrębniano z tej grupy książki podejmujące dzieje Kościoła katolickiego, które zestawiono w rubryce *Libri historici sacri*. Liczba książek w dwóch połączonych działach nieznacznie malała na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci. W 1717 r. wynosiła 32 woluminy, w 1728 r. zmalała do 21, a w roku 1753 wyniosła już tylko 18 pozycji¹⁴⁰. Wśród druków historycznych dominowała twórczość starożytnych mówców, polityków i pisarzy. Paulini mogli korzystać m.in. z *Sentencji* Cycerona, dzieł zebranych (*Opera omnia*) Cassiodora i *Politicorum sive civilis doctrinae* Justusa Lipsiusa. Z dziejami Cesarstwa Rzymskiego zapoznawali się poprzez lekturę *De bello Gallico* Juliusza Cezara oraz *Vitae duodecim Caesarum* Swetoniusza, zaś literatura klasyczna reprezentowana była

Jerzy i Mikołaj. Z tej drukarni pochodziło kilka druków, które trafiły do Oporowa (zob. J. Sowiński, *Polskie druckarstwo...*, s. 56-57).

¹³⁶ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 14, s. 557; *Bibliografia zakonu paulinów*, t. 1, cz. 1, s. 509; A. Dylewska, *Kaplica Denhoffów p.w. św. Pawła I Pustelnika na Jasnej Górze (1644-1676)*, „Studia Claromontana”, 3/1982, s. 343-350.

¹³⁷ Franciszek Rychłowski (1611-1673) – polemista. Drogę życia duchownego rozpoczął w 1633 r. w zakonie bernardynów. Po przyjęciu święceń w 1640 r. przeszedł do reformatów. Członek zarządu prowincji małopolskiej jako definitor (1644-47), zastępca prowincjała (1647-49) i prowincjał (1649-1652). Wykładowca filozofii i teologii w Bieczu. Od 1655 r. pierwszy przełożony klasztoru na Górze św. Anny. Jego twórczość kaznodziejska skupiała się przede wszystkim na zagadnieniach ewangelicznych i maryjnych (G. A. Wiśniowski, *Rychłowski (Rychlovius) Franciszek h. Nałęcz*, w: SPTK, t. 3, s. 535-537).

¹³⁸ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 26, s. 515.

¹³⁹ G. Prus, *Polska prowincja paulinów...*, s. 87.

¹⁴⁰ AJG 1632, s. 133, 177, 401.

m.in. przez *Eneidę* Wergiliusza. Do niezidentyfikowanych należą dzieła Arystotelesa, Marka Aureliusza i Plutarcha, o których nie wspomniano w inwentarzach biblioteki, ograniczając się jedynie do wyszczególnienia autorów, a to za mało, żeby wskazać tytuł konkretnego dzieła. Przystawianie dzieł kościelnych przez miejscowych paulinów mogło dokonywać się dzięki lekturze *Annales Ecclesiastici* Baroniusza, a historii Kościoła w Polsce poprzez sztandarowe dzieło Jana Długosza pt. *Vita episcoporum cracoviensium*.

Charakterystyczne dla paulinów było przechowywanie pamięci o tych współbraciach, którzy zapisali się dużymi zgłoskami w dziejach zakonu pustelniczego, co w klasztorze oporowskim znalazło odzwierciedlenie m.in. w *Nowej Gigantomachii* o. Augustyna Kordeckiego. Dzieło przeora Jasnej Góry, który kierował obroną klasztoru częstochowskiego podczas najazdu Szwedów w 1655 r., wpisało się w jeden z nurtów piśmiennictwa historycznego w zakonie pustelnicznym, który zmierzał do pokazania historycznej roli sanktuarium jasnogórskiego jako miejsca będącego spoiwem jedności narodu. Książka doczekała się wielu wydań i znalazła naśladowców również poza zakonem paulinów¹⁴¹.

W grupie pism historycznych znajduje się twórczość biskupa płockiego Stanisława Łubieńskiego, który zawdzięczał awanse w hierarchii kościelnej protekcji swego wujka Macieja Pstrokońskiego – biskupa przemyskiego i kujawskiego. Uznany bibliofil i wybitny historyk Kościoła wyraził sentyment do swego mentora w dziele: *De ortu, vita et morte Matthiae de Bużenin Pstrokoński...* (Warszawa 1630, Poznań 1630 lub Kraków 1635)¹⁴².

W zamknięciu opisu piśmiennictwa historycznego nie sposób pominąć jednego ze sztandarowych dzieł paulińskiego historyka Mikołaja Bengera, którego nie wymieniają oporowskie inwentarze z XVIII w., gdyż dzieło dosyć późno zagościło w miejscowej bibliotece. Mowa o księdze drugiej *Roczników Paulińskich*, znanych pod łacińską nazwą: *Annalium Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae*. Benger opisał w niej dzieje zakonu w latach 1663-1727, uwzględniając generałów zakonu, rządców poszczególnych prowincji i niektórych placówek paulińskich. Roczniki stały się jego swoistym *opus vitae*, mimo iż uczonego paulin miał w swoim dorobku kilkanaście innych dzieł o tematyce historycznej i teologicznej. Księga ukazała się drukiem w Bratysławie w 1743 roku. Wolumin, o którym mowa, w formie folio oprawiony został w półskórkę i papier marmurkowy. W jego posiadanie wszedł przeor konwentu oporowskiego o. Eliasz Podgajski, który podpisał się własnoręcznie jako właściciel tomu w 1753 roku. Paulin nie cieszył się nim długo, gdyż już dwa lata później zapisał go klasztorowi oporowskiemu zapewne w celu wzbogacenia miejscowego księgozbioru¹⁴³.

h. Miscellanea

Ostatnią grupą książek, którą zdecydowano się omówić na kartach niniejszego opracowania, jest dział *Miscellanea*, zawierający tytuły nieprzyporządkowane do poprzednich kategorii tematycznych. Jego zasób powiększał się systematycznie. W 1728 r. dział liczył 39 pozycji, by w roku 1732 r. wzrosnąć niemal dwukrotnie i osiągnąć 69 tytułów. Najwięcej, bo aż 109

¹⁴¹ W. Graczyk, *Piśmiennictwo historyczne w środowisku paulinów polskich w XVII i XVIII wieku*, „Studia Claromontana”, 27/2009, s. 546-547.

¹⁴² E. Ozorowski, *Łubieński Stanisław h. Pomian*, w: SPTK, t. 2, s. 580-582.

¹⁴³ BUW, Sd. 5.6.2.10/3.

pozycji, znalazło się w nim w inwentarzu z 1753 roku¹⁴⁴. Nie należy jednak przeceniać tego wyniku, gdyż o wzroście liczby książek decydowało nie tylko wzbogacanie się przez klasztor o księgozbiory po zmarłych zakonnikach i w drodze zakupów, ale także niekonsekwencja paulinów sporządzających rejestry, którzy ten sam tytuł zapisywali nieraz pod różnymi kategoriami. *Miscellanea* obejmują dzieła znamienitych mówców i pisarzy antycznych, sentencje starożytnych poetów, słowniki języków, zbiory praw, herbarze szlacheckie, książki z zakresu duchowości chrześcijańskiej, nadto księgi liturgiczne i akta stanu cywilnego. Do działu włączono również druki medyczne, które w inwentarzach z lat 1721 i 1729 umieszczone zostały w osobnym dziale. Twórczość starożytnych mówców reprezentowana była przez *Mowy* i *Sentencje* Cyserona oraz dzieła zebrane Kasjodora. W zakresie prawodawstwa wyróżniały się druki *Practica iudiciaria* Giacomo Belvisii oraz Kodeks Justyniana, czyli *Imperatoris Justiniani Institutionum Iuris Civilis Libri IV*. O prawie stosowanym w miastach pruskich traktował XVII-wieczny druk pt. *Iura Municipalia Terrarum Prussiae, Et Leges Ad Eas Terras Privatim Pertinentes*.

Wśród polskich mistrzów słowa wypada wspomnieć biskupa kijowskiego, później płockiego (od 1691 r.) i warmińskiego (od 1698 r.), Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, który pozostawił po sobie *Mowy różne* z dedykacją dla królowej Marii Kazimiery Sobieskiej¹⁴⁵. Nie mogło zabraknąć twórczości Stanisława Sokołowskiego¹⁴⁶, który jest autorem licznych kazań, listów oraz mów dedykowanych królom polskim. Paulini posiadali jego dzieło zatytułowane: *Orationes Ecclesiasticae septem (...)*. Był to zbiór kazań o treści religijnej i politycznej z uwzględnieniem ówczesnych spraw społecznych w Rzeczypospolitej. Duchowny zamieścił w woluminie przedruk listów otrzymanych od kard. Stanisława Hozjusza, w których hierarcha wysławiał jego kunszt kaznodziejski¹⁴⁷. W katalogu książek z 1732 r. do zbioru różnaitości włączono *Nową Gigantomachię* autorstwa o. Augustyna Kordeckiego, która we wcześniejszych inwentarzach znajdowała się w dziale historycznym.

Twórcy rejestru z 1732 r. zaliczyli do działu *Miscellanea* także dwa druki, które pasowałyby raczej do teologii duchowości: *Angelici Doctoris S. Thomae Aquinatis de Beatissimae Virginis Immaculata Conceptione sententia (...)*, autorstwa jezuitę Mikołaja Cichowskiego¹⁴⁸, oraz polskojęzyczną *Praktykę dobrej śmierci*, dedykowaną przez Cyryla od św. Franciszka¹⁴⁹

¹⁴⁴ AJG 1632, s. 401-404.

¹⁴⁵ Bp Andrzej Chryzostom Załuski (1648-1711) był nade wszystko historykiem i teologiem. Pozostawił po sobie ok. 40 pozycji książkowych, wśród których znajdują się przekłady dzieł ascetycznych, pisma z zakresu historii Kościoła w Polsce i inne. Jego *Mowy różne* wyszły nakładem warszawskiej drukarni pijarów w 1690 roku (K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 34, z. 1, s. 168; J. Wysocki, *Załuski Andrzej Chryzostom h. Junosza*, w: SPTK, t. 4, s. 511-514).

¹⁴⁶ Stanisław Sokołowski (1537-1593) – kanonik krakowski, kaznodzieja i dogmatyk. Prowadził wykłady z filozofii na uniwersytecie w Wittenberdze oraz teologii na Akademii Krakowskiej. Od 1576 r. był nadwornym kaznodzieją i spowiednikiem króla Stefana Batorego. Pozostawił liczne homilie i traktaty w językach łacińskim i polskim (*Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut*, t. 3, red. Roman Pollak et al., Warszawa-Kraków-Wrocław 1965, s. 267-270).

¹⁴⁷ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 29, s. 21.

¹⁴⁸ Mikołaj Cichowski (1595-1630) – jezuita, nauczyciel filozofii, retoryki i teologii w kilku kolegiach jezuickich. Był biegły w znajomości Pisma Świętego. Dał się poznać jako gorliwy zwolennik unii katolicyzmu z prawosławiem. W XVII-XVIII w. wyszły trzy edycje jego dzieła: w Poznaniu (1651), Wiedniu (1660) i Patavii (1720); zob. L. Grzebięń, *Cichowski (Cichovius) Mikołaj*, w: SPTK, t. 1, s. 329-330.

¹⁴⁹ Cyryl od św. Franciszka (ok. 1588-1658) – karmelita bosy, rodem z Rusi. Od 1628 r. pierwszy definitór prowincji i przeor klasztoru w Wiśniczu. W 1633 r. podpisał przyjęcie przez karmelitów klasztoru w Czernej k. Krakowa.

członkiniom zakonu karmelitanek. To ostatnie dzieło dawało nie tylko wykład podstawowych zasad życia wewnętrznego. Jego znaczenie wpisywało się w szerszy kontekst ducha epoki (*ars moriendi*), w której pisarze chrześcijańscy podpowiadali ludziom zasady dobrego umiaru, aby oswajać ich z nieuchronnością śmierci i pomagać im umierać świadomie.

Nie wiadomo, jak interpretować zakres tematyczny bliżej nieznanego dzieła Łukasza Opalińskiego, które występuje w klasztornych katalogach jako Lucas Opaliński, bez wyszczególnienia tytułu pracy. Marszałek nadworny koronny w latach 1650-1662 był postacią blisko związaną z zakonem paulinów przez przynależność do bractwa anielskiego na Jasnej Górze. Pozostawił po sobie bogatą spuściznę literacką, w której dominowało piśmiennictwo polityczne, historyczne oraz filozoficzno-moralne, nadto obfitą korespondencją prywatną¹⁵⁰.

Przegląd działu kończą księgi ważne z punktu widzenia pracy duszpasterskiej parafii. Chodzi o mszały, brewiarze i martyrologium, które zostały uwzględnione w katalogu z 1732 roku. Być może znajdowały się wśród nich księgi zarejestrowane w wykazach sprzętów kościelnych z lat 1717-1819, choć tych należałoby raczej szukać w zakrystii ze względu na ich przeznaczenie liturgiczne¹⁵¹. Ten sam katalog przekazuje informację o wyposażeniu biblioteki w akta chrztów (*Liber baptisatorum*). Była to księga szczególna ze względu na wartość materiału demograficznego. Obejmowała rejestry ochrzczonych od 1627 roku. Wzmianka o niej na kartach inwentarza jest wielce interesująca, gdyż oryginał tej księgi zaginął bezpowrotnie po supresji klasztoru w 1819 r., choć jeszcze w tamtym roku wyszczególniony został w dokumentach kasacyjnych¹⁵². Do czasów obecnych dotrwał jedynie niepełny odpis księgi chrztów z 1805 r. autorstwa o. Kazimierza Życińskiego, który w ten sposób skopiował również akta zaślubin (od 1627) i pochówków (od 1714). Dziś wszystkie trzy odpisy przechowywane są w Archiwum Jasnej Góry w Częstochowie¹⁵³.

* * *

Celem zaprezentowanej pracy było pokazanie XVIII-wiecznych dzieł biblioteki klasztornej paulinów w Oporowie. Zachowane inwentarze biblioteczne z lat 1711-1753 w połączeniu z 47 pozycjami, które dotrwały do czasów współczesnych w zasobie Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, umożliwiły podjęcie analizy takich zagadnień jak: ustalenie działów tematycznych i liczebności przypisanych do nich książek, nadto autorów i tytułów dzieł, które znalazły się w orbicie zainteresowań zakonników, także formatów książek dla tych woluminów, dla których zostały one sprecyzowane. Katalogi przyniosły też pewne rozczarowanie odnośnie do jakości dokonywanych wpisów. Próżno szukać w nich wydawców oraz dat ukazania się poszczególnych dzieł, gdyż inwentaryzatorzy skupiali się głównie na wyszczególnieniu autorów i tytułów. Te ostatnie również pozostawiają wiele do życzenia i utrudniają zidentyfikowanie poszczególnych pozycji, gdyż najczęściej zamiast pełnego tytułu podawano tytuł obiegowy, który daleko odbiegał od nazwy rzeczywistej. Innym

Jego *Praktyka dobrej śmierci* ukazała się po raz pierwszy w krakowskiej drukarni Schedla w 1646 r., a przedrukowana została w tamtejszej oficynie w 1696 roku (E. Ozorowski, *Cyryl od św. Franciszka*, w: SPTK, t. 1, s. 345).

¹⁵⁰ Zob. J. Zbudniewek, *Nieznanym bibliografom Excycarz...*, s. 309.

¹⁵¹ Zob. E. Sukiennik, *Paramenty liturgiczne...*, s. 129.

¹⁵² Zob. A. Majewska-Rau, R. Rau, *Wyposażenie kościoła i klasztoru w Oporowie w I poł. XIX w.*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 239.

¹⁵³ AJG 4584 (*Liber baptisatorum*), AJG 4585 (*Liber copulatorum*), AJG 4586 (*Liber mortuorum*).

problemem, na który napotkał autor podczas prowadzenia badań, była niekonsekwencja wpisujących, którzy jedną pozycję zaliczali do różnych bloków tematycznych. Mogło to wynikać nie tyle z pomyłek inwentaryzatorów, ile raczej ze zmiany klasyfikacji danego woluminu i przyporządkowania go do bardziej odpowiadającej mu kategorii.

Analiza materiału bibliograficznego potwierdziła, że paulini oporowscy byli dobrze zaopatrzeni w najpotrzebniejsze dzieła teologiczne, filozoficzne i inne, mimo iż tworzyli nieliczną i skromnie żyjącą wspólnotę. W porównaniu z wielkimi księżnicami w narodowych sanktuariach na Jasnej Górze i Skałce księgozbiór oporowski był mały. W jego przypadku przekroczenie liczby 300 pozycji można już nazwać dużym osiągnięciem. Piśmiennictwo religijne zawierało dzieła bardziej i mniej znanych pisarzy kościelnych i świeckich, zarówno z Polski jak i z krajów Europy Zachodniej. Najliczniej reprezentowana była twórczość jezuitów, co nie powinno nikogo dziwić, gdyż w dobie potrydenckiej zdominowali oni piśmiennictwo religijne, poza tym byli do tego najlepiej przygotowani. Paulini chętnie korzystali ze studiów rodzimych autorów, których dzieła można było znaleźć niemal we wszystkich działach tematycznych.

Mimo pewnych ustaleń szczegółowych, powyższa praca nie rości sobie miana opracowania wyczerpującego temat. Niektóre zagadnienia nadal wymagają pogłębienia. Również sprawa dotarcia do tytułów dzieł, które zostały opisane lakonicznie lub błędnie i przez to pozostają nierozpoznane, pozostaje kwestią wymagającą pogłębienia dociekań. Warto również dokonać porównania biblioteki oporowskiej z księżnicami innych konwentów paulińskich w Rzeczypospolitej, zwłaszcza z tymi, które podzieliły los klasztoru oporowskiego podczas supresji w 1819 roku. W ten sposób mogłaby powstać interesująca panorama, która pokazałaby w szerokim spectrum rolę książki w zakonie paulinów w czasach staropolskich i tuż po upadku Rzeczypospolitej.

Book collection of the Pauline monastery in Oporów according to library catalogues of the 18th century

Abstract

From the very beginning of its existence, the Pauline Order paid attention to the need to educate and develop the intellectual life of its members. This resulted from the adoption of St. Augustine's rule by the community, which in addition to the principles governing the common life also emphasized the intellectual formation of the friars by providing them with access to books. The fulfilment of the obligations resulting from the rule and the subsequent legislation of the convent meant that every Pauline monastery was equipped with a larger or smaller library. It was no different in the case of St. Martin's convent in Oporów, which had existed since 1453 thanks to the foundation of the brothers Piotr and Władysław from the powerful Oporowski family, with the Sulima coat of arms. The monastery library was probably established soon after the foundation of the monastery. It was used primarily by preachers, who prepared Sunday and Christmas sermons, as well as by other monks, if they were authorized to do so. The beginnings of the library are unknown due to the lack of sources from that period. Only the eighteenth-century catalogues of books shed light on the functioning of the library, albeit in a limited period of time 1711-1753. To this day, 13 library inventories have survived, providing welcome information about the intellectual life of the local Pauline monks, titles of books along with the names of the authors and the division of

bibliographic material into various thematic categories. The image of the Oporów library is complemented by 47 old prints of Oporów provenience, which are now the property of the University Library in Warsaw. Although their number is insignificant and constitutes only a fraction of the former assets of the library, nevertheless it turns out to be helpful in the analysis of the resources of the Pauline library and the development of intellectual horizons of its users. The analysis of the preserved archival materials is the first attempt to restore the library of the Oporów monastery in the century preceding its irretrievable disappearance in the course of the convent's annulment.

Keywords: Library inventories, monastery in Oporów, monastery library, Pauline Order, Polish and foreign prints

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne w Archiwum Jasnej Góry (AJG)

AJG 1632: Akta konwentu św. Marcina w Oporowie.

AJG 4584: Księga chrztów parafii św. Marcina w Oporowie z lat 1627-1829.

AJG 4585: Księga ślubów parafii św. Marcina w Oporowie z lat 1627-1829.

AJG 4586: Księga zgonów parafii św. Marcina w Oporowie z lat 1714-1829.

Źródła drukowane

Acta capitulorum necnon iudiciorum ecclesiasticorum selecta, t. 3, cz. 1, Kraków 1908.

Benger M., *Annalium Eremitarum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae*, Pozsonii 1743.

Biblia... En tibi Bibliorum vulgata, in qua iuxta Hebraicorum versuum cationem singula capita versibus distincta sunt (...), Genevae 1625.

Biblia Sacra, t. 1-2, Coloniae 1724.

Busenbaum H., *Medulla Theologiae (...)*, Antwerpiae 1719.

Catechismus ex decreto Sacrosanti Concilii Tridentini, Venetiis, (b. d. wyd.).

Gobat J., *Experientiae Theologicae*, Einsiedeln 1678.

In sanctum Jesu Christi Evangelium secundum Mathaeum commentari, Parisii 1548.

Lopez J., *Epitome Sanctorum Patrum*, Coloniae 1607.

Rampelogius A., *Figurae Bibliorum*, Coloniae 1609.

Reiffenstuel A., *Theologia moralis (...)*, cz. 1-7, 1762.

Schwertfer W., *Illecebrae Doloris*, Praegae 1663.

Starowolski S., *Wieniec Niewiedniejący Przczystej Panny Maryi*, Cracoviae 1649.

Węgrzynkiewicz J., *Rozmyślania o Tajemnicach Wiary Naszey (...)*, Jarosław 1621.

Opracowania

Baldy S., *Matka Boska Opolska*, Opole 1984.

Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut, t. 1-3, red. R. Pollak et al., Warszawa-Kraków-Wrocław 1963-1965.

Bibliografia polska Karola Estreichera, cz. 3 (*Obejmująca druki stuleci XV-XVIII w. w układzie abecadłowym*), t. 1-34, Kraków 1891-2000.

Bibliografia Zakonu Paulinów za lata 1500-1990, t. 1, cz. 1, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniwek, Warszawa 2008.

- Borowski F. T., *Dekret kasacyjny z roku 1819 i jego wykonanie w stosunku do zakonów diecezji sandomierskiej*, „*Studia Sandomierskie*”, 18/2011, nr 1, s. 7-162.
- Catalogus Patrum ac Fratrum Ordinis s. Pauli Primi Eremitae in Polonia*, oprac. E. Hawelski, „*Studia Claromontana*”, 30/2012, s. 385-504.
- Cichor D., *Konwent oporowskich Paulinów w XVIII wieku*, w: *Oporów. Stan badań II. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia Konwentu Ojców Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora Prymasa Władysława Oporowskiego*, red. G. Kin-Rzymkowska et al., Oporów 2008, s. 163-194.
- Czerwień H., *Drukarnia paulinów w Częstochowie w latach 1730-1863*, Bytom 1998.
- Czerwień H., *Druki Jasnogórskiej Oficyny w latach 1693-1863*, Coesfeld-Tuchów 2006.
- Daniluk M., *Delrio, Del Rio, Martin Antoine*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk et al., Lublin 1995, kol. 1134-1135.
- Del Piero R. A., *Quevedo y Jacques Salián de Avinón*, „*Bulletin Hispanique*”, 60/1958, s. 367-374.
- Demczyszak G., *Kościół Ducha Świętego w Warszawie w świetle jego inwentarzy z lat 1676-1819*, „*Studia Claromontana*”, 28/2010, s. 85-151.
- Dunbabin J., *A Hound of God. Pierre de la Palud and the Fourteenth-Century Church*, Oxford 1991.
- Dylewska A., *Kaplica Denhoffów p.w. św. Pawła I Pustelnika na Jasnej Górze (1644-1676)*, „*Studia Claromontana*”, 3/1982, s. 343-364.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1, cz. 2, red. J. Pirożyński, Kraków 2000.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 3, cz. 1, oprac. A. Kawecka-Gryczowa et al., Wrocław 1977.
- Drukarze dawnej Polski XV do XVIII wieku*, t. 3, cz. 2, oprac. K. Korotajowa et al., Warszawa 2001.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, wyd. 2, Kraków 2004.
- Fluda-Krokos A., „*Catalogus librorum*” – biblioteka karmelitów bosych w Krakowie w świetle rękopiśmiennego katalogu z roku 1702, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 103/2015, s. 61-73.
- Gaullieur E. H., *Études sur la typographie genevoise duXVe au XIXesiècles, et sur lesorigines de l'imprimerie en Suisse*, Geneve 1855.
- Głombiowski K., *Biblioteka Franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, Wrocław 1953.
- Graczyk W., *Piśmiennictwo historyczne w środowisku paulinów polskich XVII i XVIII wieku*, „*Studia Claromontana*”, 27/2009, s. 541-549.
- Graczyk W., *Stare druki tzw. karmelitana w zbiorach biblioteki klasztoru w Czernej*, „*Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 103/2015, s. 75-86.
- Greniuk F., *Gobat Georges*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. P. Hemperek et al., Lublin 1989, kol. 1220.
- Grzebień L., *Cichowski (Cichovius) Mikołaj*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (dalej: SPTK), t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 329-330.
- Grzebień L., *Družbicki Kasper h. Nałęcz*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 424-429.

- Grzebień L., *Skarga Piotr h. Prus*, w: SPTK, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 84-92.
- Kałdon S. M., *Królowa Zagłębia Siarkowego. Matka Boża Tarnobrzaska*, Sandomierz 1983.
- Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 2, cz. 1, oprac. T. Komender, H. Mieczkowska, Warszawa 1998.
- Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 4, oprac. H. Mieczkowska, Warszawa 2011.
- Kiwilso J., *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku [nadbitka z Rocznika BN, t. 23-24, Warszawa 1991, s. 229-254]*.
- Kin-Rzymkowska G., *Gotyckie założenie kościoła i klasztoru Ojców Paulinów w Oporowie*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 95-132.
- Kowalska H., *Oporowski Andrzej h. Sulima*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 24, Kraków 1979, s. 132-134.
- Kracik J., *Paulini XVI-XVIII wieku w krakowskich i częstochowskich wykazach święceń*, „*Studia Claromontana*”, 5/1984, s. 295-393.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 6, Lublin 2005.
- Lefebvre C., *Pontanus Ludovicus*, w: *Dictionnaire de droit canonique*, t. 7, Paris 1965, s. 22-23.
- Łatak K., *Regula św. Augustyna w nurcie religijnym Devotionis Moderna*, „*Studia Claromontana*”, 27/2009, s. 45-56.
- Łodyński M., *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958.
- Łuniewski J., *Supresja klasztorów paulińskich w prowincjach niemieckiej, austriackiej, węgierskiej i polskiej, a jej wpływ na losy bibliotek*, „*Studia Bibliologiczne*”, 20/2015, s. 247-254.
- Majewska-Rau A., Rau R., *Wyposażenie kościoła i klasztoru w Oporowie w I. pol. XIX w.*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 221-244.
- Mandziuk J., *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 2, Warszawa 1995.
- Mandziuk J., *Postacie Kościoła katolickiego na Śląsku*, Warszawa 2016.
- Marszalska J., *Darowizny, legaty testamentowe i inne sposoby nabywania ksiąg do biblioteki cystersów w Szczyrzycu w okresie staropolskim*, „*Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 103/2015, s. 179-197.
- Marszalska J., *Pisma polskich teologów paulińskich w wybranych księgozbiorach kościelnych w Polsce*, „*Studia Claromontana*”, 27/2009, s. 527-540.
- Murphy F. X., *Petau Denis (Petavius)*, w: *New Catholic Encyclopedia*, t. 11, Washington 1967, s. 199-200.
- Napiórkowski A., *Kult Aniołów Stróżów w duchowości i duszpasterstwie paulinów*, „*Studia Claromontana*”, 27/2009, s. 355-378.
- Owczarek-Cichowska A., *Inwentarz biblioteki kapitulnej w Łowiczu z XVIII wieku*, Łowicz 1993.
- Ozorowski E., *Adam z Opatowa*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 342-345.
- Ozorowski E., *Birkowski Fabian Adam*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 163-165.

- Ozorowski E., *Bzowski Abraham Stanisław*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 270.
- Ozorowski E., *Cyryl od św. Franciszka*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 345.
- Ozorowski E., *Gutowski Walerian Wojciech*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 612-613.
- Ozorowski E., *Liberiusz (Liberius) Jacek*, w: SPTK, t. 2, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 524-525.
- Ozorowski E., *Lubiński Stanisław h. Pomian*, w: SPTK, t. 2, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 580-582.
- Ozorowski E., *Starowolski (Starovolscius) Szymon*, w: SPTK, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 187-193.
- Pietras T., *Oporowscy herbu Sulima: kariera rodziny możnowładczej w późnośredniowiecznej Polsce*, Łódź 2013.
- Pietras T., *Wojewoda łęczycki Piotr z Oporowa jako polityk, gospodarz i fundator klasztoru oo. Paulinów w Oporowie*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 29-56.
- Pirożyński J., Bad'urova A., *Kraków i Praga jako ośrodki drukarskie w XVI-XVI wieku: próba porównania*, „Roczniki Biblioteczne”, 44/2000, s. 3-25.
- Podejko P., *Kapela wokalnie-instrumentalna na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana”, 19/2001, s. 6-429.
- Prus G., *Polska prowincja paulinów w czasie panowania dynastii Wazów w Polsce (1587-1668)*, Częstochowa 2011.
- Sawkins A. M., *Stapleton Thomas*, w: *New Catholic Encyclopedia*, t. 13, Washington 1967, s. 643-644.
- Schmitz W., *500 Jahre Buchtradition in Köln. Von der Koelhoffschon Chronik bis zu den Neuen Medien*, Köln 1999.
- Sowiński J., *Polskie drukarstwo: historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473-1939*, wyd. 2, Wrocław 1996.
- Staniszewski Z., *Inwentarze biblioteczne wieku XVII i XVIII w rękopisach Ossolineum*, „Ze skarbca kultury”, 1955, z. 1, s. 192-214.
- Sukiennik E., *Parafia p.w. św. Marcina w Oporowie w świetle akt metrykalnych z lat 1627-1795* (w druku w wydawnictwie „Studia Claromontana”).
- Sukiennik E., *Paramenty liturgiczne kościoła św. Marcina w Oporowie w świetle inwentarzy sprzętów kościelnych z lat 1717-1819*, „Liturgia Sacra”, 23/2017, nr 49, s. 111-136.
- Szady J., Szady B., *Kazania na Wielki Tydzień w epoce nowożytnej w Polsce*, w: *W kręgu wielkopostnej pobożności i bractw religijnych*, red. J. Bień et al., Lublin 2007, s. 88-101.
- Wichrowicz C. J., *Zarys teologii moralnej w ujęciu tomistycznym*, wyd. 2, Warszawa 2016.
- Wiesiołowski J., *Fundacje paulińskie XIV i XV wieku na tle ruchu fundacyjnego klasztorów w Polsce*, „Studia Claromontana”, 6/1985, s. 145-159.
- Wiśniowski G. A., *Rychłowski (Rychlovius) Franciszek h. Nałęcz*, w: SPTK, t. 3, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 535-537.
- Wyczawski H. E., *Białobrzeski Marcin h. Awdaniec*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 131-133.
- Wyczawski H. E., *Mikołaj z Blonia*, w: SPTK, t. 3, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 114-116.

- Wyczawski H. E., *Wujek Jakub*, w: SPTK, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 469-471.
- Wysocki J., *Zaluski Andrzej Chryzostom h. Junosza*, w: SPTK, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 511-514.
- Zbudniewek J., *Adamowicz (Adamovicus) Jan Chryzostom*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 35-36.
- Zbudniewek J., *O Hieronim Cieszkiewicz (1672-1731). Człowiek trudnych i niedocenionych zadań*, w: „*EX VOTO. Studia dedykowane Ojcu Janowi Golonce OSPPE w 75. rocznicę urodzin i w 50. rocznicę święceń kapłańskich*”, red. P. Mrozowski, J. Żmudziński, Jasna Góra 2012, s. 329-354.
- Zbudniewek J., *Chelstowski Dionizy Andrzej*, w: SPTK, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 299-301.
- Zbudniewek J., *Człowiek wielkiej wiary i pracowitości – o. Innocenty Pokorski (1656-1734)*, „*Studia Claromontana*”, 2/1981, s. 116-171.
- Zbudniewek J., *Józef Łączyński (ok. 1670-1735) – „Człowiek nauki doskonałej i rozsądku wielkiego”*, w: *In tempore belli et pacis. Ludzie – miejsca – przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. J. Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. T. Grabarczyk et al., Warszawa 2011, s. 353-370.
- Zbudniewek J., *Nieznany bibliografom Excytarz Viatora Chrześcijańskiego o. Hieronima Cieszkiewicza dedykowany księżnej Elżbiecie Sieniawskiej*, „*Studia Claromontana*”, 30/2012, s. 305-330.
- Zbudniewek J., *Paulini oporowscy na przełomie XV i XVI stulecia*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 63-94.
- Zbudniewek J., *Stanisław z Oporowa, prowincjał paulinów*, w: PSB, t. 42, Kraków 2003-2004, z. 1, s. 65-67.
- Zbudniewek J., *Stanisław z Oporowa zwany błogosławionym*, w: *Polscy Święci*, red. J.R. Bar, t. 5, Warszawa 1985, s. 32-60.
- Zmuda R., *Kasata Klasztoru Ojców Paulinów w Oporowie*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 195-220.
- Żerek-Kleszcz H., *Majątność oporowska i Solłohubowie w XVIII wieku*, w: *Oporów. Stan badań II...*, s. 135-148.